

TÜRK-MOĞOL HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE KARADENİZ'DE TİCARET*

Mehmet Tezcan**

Özet

XIII. yy. başlarında kurulan Moğol İmparatorluğu, siyasi yönden tek bir merkezden idare edilmesi, bilhassa Uygur Türkleri tarafından ticarete teşvik edilmeleri ile Uzak Asya'dan Karadeniz bölgesine kadarki coğrafyada "Pax Mongolica" denilen Moğol Sulhu'nu sağlayarak Doğu ile Batı arasında ilişkilerin yeniden başlatılmasında âmil oldu ve ticaret faaliyetlerinin daha güvenli yapılması sağlandı. Yüzyılın ortalarında Altın-Orda devleti ile İlhanlılar arasındaki savaşlar dışında ticarete fazla kesinti olmadı. Ceneviz ve Venedikli tüccarlar, Tana ve Kefe gibi limanlardan aldıkları malları Trabzon ve İstanbul'a, oradan daha batıdaki Akdeniz ülkelerine sevk ettiler. Venedik ile Cenevizliler arasında Akdeniz'de başlayan savaş, Karadeniz bölgesinde de kendisini gösterip, bu durum hâkim devlete yansırken, bundan en fazla etkilenen ticaret oldu. XIV. yy. ortalarında Karadeniz'deki bazı limanlardan İtalyanlar kovuldular, yüzyılın sonlarına doğru ise Timur tarafından bölgedeki bütün ticaret şehirleri tahrip edilerek Karadeniz ticaretine büyük bir darbe vuruldu.

Anahtar Kelimeler: *Moğollar, Venedik, Ceneviz, Trabzon, Papalık, Karadeniz, ticaret, Moğol Sulhu.*

Abstract

Commerce in the Black Sea during the Turco-Mongol Empire

The Turco-Mongol Empire founded in the beginning of the 13th century secured the so-called "Pax-Mongolica" on the geography from the Far Eastern Asia to the Black Sea region. It had an effect upon re-opening the relations between the East and the West, obtaining to become the trade activities more safety, and in all of those successes the two main factors played role. One of those factors, the empire had quartered one center, Karakorum, and the other factor the Uighur Turks encouraged them to make trade all over the world. The wars between the Golden Horde and the Ilkhanids during the midst of the 14th century had seriously damaged / interrupted to the trade in the Empire. The Genoese and Venetian traders at Tana and Caffa sent the trade goods on board of

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve İnceleme Merkezi tarafından Moğol-Türk İmparatorluğu'nun 800. Yıldönümü münasebetiyle Sabancı Müzesi'nde 7-8 Aralık 2006 tarihinde düzenlenen "Cengiz Han ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri" Sempozyumu'na sunulmuş tebliğin yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş şeklidir. Diğer bildiri metinleri gibi bu da ilgili kurumlarca yayınlanmamıştır.

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 61080 Trabzon. E-mail: tezcanm@isbank.net.tr

ships through Trabzon and Constantinople to the Western Mediterranean ports. However, when the war brought out between the Venetians and the Genoese in the Mediterranean it exposed to the influence on the Black Sea region as well. Also this situation mostly affected the trade in this region. In the middle of the 14th century the Golden Horde drove the Italians away from some ports on the Black Sea and, towards at the end of the century the whole trade centers in the region were destructed by Tamerlan and thus the Black Sea trade had a great stroke.

Key words: *Mongols, Venetians, Genoese, Trabzon, Papacy, Black Sea, trade, Pax Mongolica.*

1. Göçebe İmparatorlukların ve Moğolların Fetih ve Ticaret Politikalarına Genel Bir Bakış

Asya'da kurulan ve genel olarak atlı-göçebe niteliğinde olan imparatorluk ve devletler için bilhassa Batılılar tarafından ileri sürülen yaygın bir görüş vardır: göçebeler, önlerine çıkan yerleşik medeniyetleri, şehirleri tamamen tahrip eden, şehir ve ticaret hayatını önemsemeyen bir yapıya sahiptirler. Hâlbuki bilhassa XX. yy.dan itibaren yapılmış olan çalışmalar, sanılmanın aksine, durumun böyle olmadığını, göçebelerin ticareti son derece önemsediklerini, hele hele şehir hayatına ve ticaretle, ziraatla uğraşan, ticaret yolları üzerinde bulunan bölgelere hususî bir önem verdiklerini, hatta bu devletlerin fetih yollarının ticaret yolları ile "örtüşmekte" olduğunu göstermektedir.

Orta Asya'da kurulmuş en eski imparatorluk olan Asya Hunları'ndan itibaren göçebeler, yapıları gereği şehirlilerin: tahıl ürünleri, pamuklu ve ipeki kumaşlar, işlenmiş madenler, kırılğan eşyalar, her türden içecekler vs. gibi mallarına şiddetle ihtiyaç duymalarından; ayrıca, dünyanın birçok bölgesine gidip-gelmelerinden ve oradaki siyasî, coğrafi, etnik, dinî vs. yapıları da son derece iyi bilmelerinden dolayı şehir medeniyetleriyle ve bilhassa tüccarlarla sürekli yakın temasta ve iyi ilişkiler içinde olmuşlardır. Daha kuruluşundan itibaren bu özellikleri en iyi sergileyen devletlerden biri de Çingiz Kağan dönemi ve sonrasındaki Türk-Moğol İmparatorluğu'dur.

1206 Kurultayı ile resmen kurulmuş olarak kabul edebileceğimiz Türk-Moğol İmparatorluğu, kendisinden önceki bütün Türk devletleri gibi sayısız Türk ve bilahare Moğollaşmış olan boyların bulunduğu, ama ticaret ve bürokrasinin Türk, bilhassa Uygurların elinde olduğu bir coğrafyada temellenmişti. Zaten baştan beri Moğol fetih ve fetih yolları ile ticaret faaliyetleri ticaret yolları yan yana ve birlikte gidiyordu. Bu sebeple, Moğolistan'da bulunan ve Çingiz Kağan'ın danışmanlığı görevlerinde bulunan Uygur asıllı Türkler, kuvvetli ve varlıklı bir devlet olabilmenin yolunun ticaret yollarına hâkim olmak ve ticaret yapmaktan geçtiğini sürekli hatırlatmış olmalı. Çingiz Kağan, sanatlarını lâyıkıyla icra edebilmeleri için tüccarlara uygun şartlar sağlamıştı. Ondan sonra gelen büyük kağanlardan Mönge de,

tâcirlerle müfettişlerin çatışmalarını önlemek maksadıyla onlara “*esnaf tezkeresi*” dağıtmıştı.¹

Nitekim Moğolistan'daki bütün göçebe boyları bir araya topladıktan sonra Çingiz, daha 1215 yıllarında Bahâü'd-din-i Râzî başkanlığında yanına gelen Harezmi heyetiyle bir barış ve dostluk anlaşmasının yaparken tüccarların da kendi ülkelerinden serbestçe geçiş yapabilmeleri için bir girişimde bulunmuştu.² 1218 yılında ise Büyük İpek yolu'nun Doğu-Batı arasında takip ettiği ve o zaman Müslüman ve Türk Harezmsâhlar elinde bulunan Maveraünnehir ve Harezmi bölgeleri ile ticaret yapmak, kendi mallarının Batıya akışını, Batıdan gelen ve göçebelerin sürekli ihtiyaç duydukları malların da ülkesine girişini temin etmek maksadıyla Harezmsâh hükümdarı Alâeddin Muhammed Şah ile bir ticaret anlaşması yapmış ve bunu takiben, bütün hanedan üyeleri ve önde gelen kişilerin mallarından ve temsilcilerinden meydana gelen ve tamamını Müslümanların oluşturduğu 400-450 kişilik ve yüklü 500 deveden oluşan bir ticaret kervanını Harezmsâh ülkesine yollamıştı. Fakat Otrar valisinin, ticaret kervanı elindeki zengin ve gösterişli mallara tamah ederek kervanın mallarını yağma ettirmesi, tüccarları da katlettiği üzerine Çingiz, bu hareketin cezalandırılması konusundaki talebinin karşılıksız kalması üzerine hükümdarı cezalandırmak için Maveraünnehir ve Harezmi bölgelerine, yani Harezmsâhlar elinde bulunan İslâm ülkelerine doğru bir sefer yapmak zorunda kalmıştı.³

Çingiz'in, Batıya ve İslâm ülkelerine karşı hasmâne bir tutum takınma ve buralara bir sefer yapma konusunda, en azından 1218 yılındaki Otrar hadisesine kadar, bir niyetinin olmadığı anlaşılıyor. Ancak bahsedilen bu elim hadise ve bunun gerek Moğollarda, gerekse onlara bağlı ve ticaretle uğraşan tüccarlarda uyandırdığı infial, bunları takip eden siyasî hadiseler, bu seferlerin önce Batı Türkistan'a, bilahare bütün Yakın Doğu ve Karadeniz kuzeyine kadar devam etmesini mecbur kılmıştı. Sadece Türk ve İslâm toprakları ile sınırlı olacağı zannedilen Moğol saldırıları, 1235 tarihinde Ögedey Kağan'ın Karakorum'daki kurultayda aldığı karar üzerine Batu Han ve Sübidey Noyan komutasında birden Hristiyan Rus knezliklerinde, Kafkasya'da ve Doğu Avrupa topraklarında gözüktüler. 19 Kasım 1240'da Kiev'i tahrip ettiler;⁴ 1240 ve 1241'lerde ise peşpeşe kazandıkları savaşlar neticesinde (bilhassa 1241 tarihindeki Liegnitz Muharebesi) artık Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya topraklarında idiler. Büyük Kağan Ögedey'in 11 Kasım 1241'de ölüm de Moğol ordularının

¹ Spuler 1957: 468.

² Boyle 1968: 303.

³ Boyle 1968: 304-305.

⁴ Çerepnin 1977: 197; May 2004: 283-284, 292-294.

Avrupa'dan birden bire geriye çekilmesi⁵ ve bir daha geri gelmemeleri, Hristiyan Avrupa için tam bir sürpriz olmuştur.⁶

Sonuçta ise Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e ve Karadeniz kuzeyine, oradan Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya hâkim olmuş Büyük Moğol-Türk İmparatorluğu ortaya çıktı. Yaklaşık 50 yıl kadar bu geniş coğrafyada hüküm süren Moğollar, tarihin gördüğü en büyük göçebe imparatorluğudur.

Moğollardan önce Önasya'da Müslüman ve Türk hâkimiyetlerinin çoğunlukta bulunduğu bölgelerde siyasî, dinî, iktisadî ve ticarî bir bütünlük bulunmuyordu. Gerek bunların kendi aralarında yaptıkları çatışmalar, gerekse XI. yy. sonlarında İslâm ülkelerine musallat olan Haçlı seferlerinin meydana getirdiği kaos ve akabinde Doğuda çok uzun sürecek ve kalıcı olacak etkileri, muhakkak ki bu parçalanmışlığın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştı. 1220'li tarihlerde başlayacak olan Moğol saldırıları da bu durumu tam bir yıkım haline getirdi; birçok şehir, kültür, medeniyet ve ticaret merkezleri ve önemli sayıda nüfus, tarih sahnesinden silindi.⁷

1260'lı yıllara kadar devam edecek olan bu tahribattan sonra Moğollar, bölgede yeniden şehirler ve kanallar inşa etmeye, ticareti teşvik etmeye hız verdiler; Karakorum'dan idare edilen Moğol hâkimiyeti döneminde tek bir siyasî birlik, tek bir ekonomi ve vergi sistemi getirildi. Daha önce Doğudan Batıya ve Batıdan Doğuya gitmeye korkan kervanlar ve tüccarlar, artık bundan sonra Akdeniz'den Çin'e, Çin'den Orta Avrupa'ya kadar büyük bir emniyet altında ve gece veya gündüz demeden gidip gelmeğe, mallarını satmağa başladılar. Ülkeler ve şehirler yeniden gelişmeye, ticaret yeniden inkişaf etmeye başladı. Doğudaki Moğol Asya'sı ile Hristiyan Batı arasındaki gerçek anlamda ilk ticarî ilişkiler 1260 tarihlerinden sonra başladı.⁸ Moğol İmparatorluğu döneminde ticaret o kadar önemli idi ki meselâ İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküder, Mısır Memlûk sultanı Kalavun'a yazdığı bir mektupta, tüccarları "*devletin temeli*" olarak göstermişti. Abaka Han zamanında Kafkas bölgesi yüzünden Altın-Orda ile savaşlar yapılırken Derbent hududu kapatılmış, ancak tüccar kabilelerinin girip çıkmasına müsaade edilmişti. Yine Moğollar

⁵ Moğol ordularının Doğu ve Orta Avrupa topraklarındaki yıldırım harekâtı hakkında teferruat için bk. Paşuto 1977: 211-222.

⁶ Bk. Guzman 1971: 232; Guzman 1985: 228-229; Guzman 2000a: 412-413 (bu yayınlarını bana göndermek lütfunda bulunan yazara müteşekkirim); May 2004: 296-299. Moğolların Batı seferinin genel bir değerlendirmesi için ayrıca bk. May 2004: 300-312.

⁷ Moğol istilâsı neticesinde oluşan genel bir tahrip bilançosu için bk. Petrushevsky 1968: 484-488. Meselâ Cuveynî, 1220'de Nişapur zaptedildiğinde, 1.300.000 kişinin katledildiğini, "*yüz bin kişinin yaşadığı bir yerde yüz canlının bile artık kalmadığı*"nı söyler.

⁸ Guzman 1996: 65.

zamanında, bir rakibi altetmek için onun ticaret münasebetlerini kesmek yeterli idi: 1261 yılında Gobi Çölü'ndeki Arık-Böke ile Çin'deki Kubilay arasındaki taht mücadelesinde Kubilay, Çin'den ve Çağatay Hanlığı'ndan Karakorum'a giden ticaret kervan yollarını bloke edince yeterli erzak ve sair destek alamayan Arık-Böke, mağlup olmuştu.⁹

Yapısı itibarıyla askerî bir özellik gösteren Moğollar, ticareti teşvik ederken ve tüccarlardan lüks eşyalar satın alırken, ordunun ihtiyacı için silah tüccarları ile de yakından ilgileniyorlardı. Meselâ Ögedey Kağan onlardan çok defa ok uçları, yaylar, alelâde askerî çanta ve kösele sınımlar satın almıştı. Ögedey gibi diğer Moğol hanları da düzenli olarak askerî eşyalar alıyorlardı. Tarihi Reşîdü'd-dîn ve Cuveynî'nin eserleri bu konudaki örneklerle doludur.¹⁰

Ama XIV. yy.ın ilk yarısının sonlarına doğru gerek Altın-Orda, gerekse İlhanlı Devleti'nde ortaya çıkan bazı problemler yüzünden şehirler ve ticaret merkezleri, İtalyan şirketleri ve tüccarlar hükümdarların emriyle yeniden baskı altına alınmaya, ticaret merkezleri tahrip edilmeye, şirket sahipleri katledilerek mallarına el konulmaya başlandı. Bu, bölge ticaretine kısa dönem de olsa önemli bir sekte vurdu, ticaret yollarının güzergâh değiştirmelerine sebebiyet verdi; bir sonraki dönemde ise yeniden kalkınma başladı. Kısacası, Moğollar dönemi, Th. Allsen'in tabiriyle, “haberleşme” ile “yıkım”ın birlikte gittiği, “iki kırmızı başlık” altında işlenmesi gereken bir dönemdir.¹¹

2. XIII. yy.a Kadar Karadeniz Bölgesi Ticareti ve İtalyan Kolonileri

M.Ö. VI.-V. yy.lardan beri Karadeniz'in gerek güney, gerekse kuzey bölgelerinde çok sayıda Grek ve Yunan kolonileri kurulmuştu. Kıta Yunanistanı ve Batı Ege kıyılarında oturanlar, bilhassa hububat ürünlerine ihtiyaç duyuyorlardı; bölge ise fizikî bakımdan dağlık ve tahıl ürünlerinin yetiştirilmesine elverişli olmadığı için bu tür ürünlerin temin edilebilmesi için önce Marmara kıyılarına ve İstanbul'a, daha sonra da Karadeniz'e açılarak gerek Anadolu ve Batı (Balkanlar) kıyılarında, gerekse Kuzey Karadeniz'de, kıyı boylarında birçok önemli koloniler kurdular ve buralarla ticaret yapmağa başladılar. Karadeniz'in Batı ve Kuzey kıyıları, seyrek nüfuslu olmakla beraber, çok miktarda “tahıl, et, balık ve diğer hayvan ürünleri” ürettiyordu. Karadeniz'in güneyindeki Anadolu kıyıları ve Ege bölgesi ise nüfus açısından kalabalık olmasına rağmen hayatta kalabilmek için kuzeyin bu gibi ürünlerine

⁹ Spuler 1957: 468, 470; Dalay 1970: 326.

¹⁰ May 2004: 76-77.

¹¹ Allsen 2001: 4.

muhtaçtı; sonuçta Karadeniz kuzeyi ile güneyi ve Ege bölgesi arasında yoğun bir ticaret alışverişi başladı.

Kuzeyin bu gibi ürünlerine karşılık Güney, onlara “*şarap, zeytinyağı, kurutulmuş meyve, [Kuzeyin] bozkır şefleri ve hükümdarlarına kumaş, mücevherat, ilaç ve ecza gibi lüks emtia ihraç ediyordu.*” Demek ki daha İlkçağdan başlamak üzere, Karadeniz ile Ege kıyıları bölgesi, “*yoğun bir ekonomik bütünlük oluşturuyordu*”.¹² Grek kolonilerinin Karadeniz’deki bu üstünlüğü, bölgedeki muhtelif devlet ve kavimlerle iyi ilişkiler kurmak suretiyle M.S.ki dönemlerde bile uzun zaman devam etti. Karadeniz liman kentlerinden alınan mallar, gerek Karadeniz’in güneyindeki limanlara ve İstanbul vasıtasıyla daha güney ve batıdaki ülkelere, gerekse Tuna nehri ağzındaki limanlar vasıtasıyla karayoluyla ve “*Doğu Yolu*” vasıtasıyla Avrupa ülkelerine transfer ediliyordu. Fakat Kavimler Göçü’nden itibaren Doğu ile Batı arasında gittikçe açılmaya başlayan siyasî-dinî ve ticarî irtibat, IX.-X. yy.lardaki muhtelif Türk ve Slav grupların daha güneye sarkmaları, Tuna ve Balkan bölgelerini bile hâkimiyet altına almaları üzerine tamamen koptu. Eski ticaretin yeniden canlandırılması için bir şeyler yapılması gerekiyordu.

XI.-XII. yy.lara geldiğimizde, Akdeniz bölgesindeki İslâm deniz üstünlüğü peyderpey önce Normanların, bilahare ise İtalyan şehir devletlerinin tekeline geçti. Norman tehlikesinin bertaraf edilmesi karşılığında Venedik’in sağladığı yardıma mukabil onunla 1082 tarihinde bir anlaşma yapan Bizans (Doğu Roma) İmparatoru Alexios Komnenos, İmparatorluğun bütün limanlarında her türlü gümrük ve sınırlamadan muaf olarak Venedik’e imtiyazlar verdi. Bizans İmparatorluğu, aynı hatayı daha sonra Cenova ve Piza gibi devletlere de tanıyarak artık ekonomik ve siyasî bakımdan Batıya bağımlı hale geldi.¹³ Bundan sonra başta Venedik ve Cenova olmak üzere, gemicilikte üstün olan İtalyan şehirleri ve tüccarları, Akdeniz ticaretini ele geçirdiler: Cenevizliler Batı Akdeniz’de, Venedikliler ise XI. yy. sonlarında başlayan Haçlı seferleri esnasında yaptıkları siyasî-askerî ve ticarî faaliyetler sayesinde Doğu’da önemli liman bölgeleri ve imtiyazlar elde ederek Doğu Akdeniz (Levant)’de ticaret üstünlüğü sağlamışlardı. Ama hâlâ Karadeniz’in ürünlerine ihtiyaç duyuluyordu. Venedik, 1204 yılındaki İstanbul işgali sonucu aldığı yeni imtiyazlarla Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile sahil liman şehirleri üzerinde ve bütün Doğu Akdeniz’de tartışmasız tek güç oldu.¹⁴

¹² İnalcık 2000: 327.

¹³ Demirkent 2000: 139-141.

¹⁴ Demirkent 2000: 144.

3. XIII. yy.da Karadeniz’de İtalyanlar

Başından beri Doğu ile ticarete önemli rol oynayan Venedik, 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi’ni kendi menfaatine İstanbul üzerine yönelttirerek, 1204 – 1261 arasında İstanbul’un idaresini bilfiil eline aldı; Karadeniz ticaretinin metropolü İstanbul ve çevresinin ticaretini eline geçirdi. Kuzey ülkelerinin, Orta ve tropikal Asya’nın mallarını, Bizans ve Aşağı Asya ürünlerini satın alıyordu.¹⁵ H. İnalçık’ın dediği gibi,

“Onüçüncü yüzyıl boyunca Venedik, Batı Ege ve Konstantinopolis’de üstünlük sağlarken, rakibi Cenova, Ege’nin Doğu kıyısını –Midilli’yi, Sakız’ı ve her iki Foça’yu—fethetmiş ve Karadeniz’de kolonilerden oluşan bir imparatorluk kurmuştu. Bu imparatorluk, Haliç’in öte yakasında imparatorluk başkentine bakan Pera (Galota) eksenini etrafında dönüyordu. [...] (Ama) Cenovalılar her yerde bir egemenlik sorunuyla yüzyüzdiler: Kırım’da karşılarında Cengiz Han soyu, gerek Pera’da ve gerekse Sakız adasında Bizans imparatoru, Trabzon’da ise (yeni kurulmuş olan) Komnenos sülâlesi vardı”¹⁶

3.1. İstanbul’da Paleologosların İktidarı ve İtalyanlar

1204 Haçlı Seferi’nden sonra gerek imparatorluk olarak, gerekse ticarî olarak küçülen ve deniz aşırı topraklarını da İtalyan şehir devletlerine kaptıran İstanbul’daki Bizans İmparatorları, “Konstantinopolis’in tahıl ikmalinin sağlanması karşılığında onları gümrüklerden bütünüyle muaf tutup, bölgede diledikleri gibi at koşturmalarına izin vermek zorunda kalmış” ve ekonomik olarak bu devletlere bağımlı hale gelmişlerdi.¹⁷ Yeniden Bizans hâkimiyetinin kurulduğu 1261 tarihinden itibaren, Paleologos Hanedanı’nın güçlü imparatoru VIII. Mihail, İstanbul’un güvenliği açısından başlangıçta Cenova ve Venedik gibi İtalyan şehir devletlerine üstün imtiyazlar verdi. Ama bundan sonra, Bizans’ı dışı açmak için çevre devletlerle de görüşme ve anlaşmalar yapmanın gerekli olduğunu anladı ki bunların başında Anadolu’daki İlhanlı, Karadeniz kuzeyinde Altın-Orda devletleri vardı. Bunları bilahare Mısır ve Suriye’deki güçlü Mısır Memlûk Devleti takip etti.

İran ve Anadolu sahasında yeni kurulan İlhanlı Devleti ile gayet dostane ilişkiler içerisinde olan VIII. Mihail, aynı zamanda Karadeniz kuzeyindeki Altın-Orda (Kıpçak) Hanlığı ile görüşmeler yaparak avantajlı duruma geçme

¹⁵ Bu ürünlerin bir listesi için bk. Abu-Lugod 1987-88: 13-14.

¹⁶ İnalçık 2000: 327.

¹⁷ İnalçık 2000: 328.

imkânına sahipti. İşte, bu siyasî ve ticarî fırsatı iyi değerlendiren Bizans sayesinde Altın-Orda ile Mısır Memlûkleri arasında İstanbul vasıtasıyla uygun bir deniz ticaret yolu açıldı ki bu, Altın-Orda ile Memlûk idarecilerinin elçilik teatilerini de İstanbul üzerinden yapabilme imkânını getirdi.¹⁸

3.1.1. Nymphaeus (Nif) Anlaşması ve İtalyanlara Verilen Tavizler

3.1.1.1. Cenevizlilere Verilen İmtiyazlar

Venedik tehdidinin engellenmesi karşılığında Bizans tarafından daha önce Venedik'e tanınan üstün imtiyazlar, 1261 tarihinde İstanbul'un yeniden Doğu Roma eline geçmesi için verilen mücadele sırasında bu defa Cenova'ya tanındı. VIII. Mihail Paleologos devrinde 13 Mart 1261 tarihinde yapılan Nymphaeus (Nif, Kemalpaşa) Anlaşması ile İstanbul'da yeni yerler verilen ve Ege adalarında haklar tanınan Cenevizlilere Karadeniz'e çıkma hakkı da verildi.¹⁹ *"Bilindiği gibi, Karadeniz'deki İtalyan ticareti, yasal hükümdar, yani Altın-Orda hanı tarafından kendilerine verilen hatırı sayılır derecedeki siyasî ve idarî otonomiden faydalanan ticaret kolonilerinin oluşmasına dayanıyordu"*. Bunların da en önemlileri, Venedik'in elinde olan Tana ile Cenova'nın elindeki Kefe olup, her ikisi de XIII-XIV. yy. Avrasya kıtasındaki *"Avrupa yayılcılığı"*nın en uç bölgesinde yer alıyordu.²⁰

1261 yılında elde ettikleri imtiyazla Karadeniz bölgesine çıkan ilk İtalyan grup olan Cenevizliler, Karadeniz ticaretinin kendilerine açılması ve bazı imtiyazlar karşılığında Karadeniz'in güney kıyılarında bazı üsler elde edip burada koloniler kurdular.²¹ Bundan böyle Karadeniz'e Pizalıların ve Cenevizlilerin dışında hiç kimsenin giremeyeceği ve Bizans mallarını bunların dışında kimsenin taşıyamayacağı karara bağlandı. 1268'li yıllarda ise hem Venedik, hem de Cenova'ya İmparatorluk sınırları içinde ve Karadeniz'de yeni imtiyazlar veren Bizans, iki deniz gücünün birden esiri durumuna düştü.²²

Cenevizliler, mahallî hükümdarlarla yaptıkları anlaşmalar ve onlara verdikleri destek karşılığında kıyı bölgelerinde önceleri küçük ve müstahkem olmayan yerler elde ediyorlar, bilahare, *"mal akışının sağlanması ve gümrük gelirlerinin artırılması"* gibi hususlarda onlara sadakatlerini ve faydalı işler yaptıklarını isbat ettiklerinde ise o bölgenin idarecilerinden aldıkları izinle bu yerleşim ve ticaret yerlerini tahkim ederek kuvvetli bir kale haline getiriyorlardı.

¹⁸ Vernadsky 1962: 152-153.

¹⁹ Berindei – Veinstein 1976: 112; Karpov 2007: 227-228.

²⁰ Di Cosmo 2000b: 279.

²¹ Karpov 1996: 33.

²² Demirkent 2000: 146-147.

İlk hamleyi yaparak, 1261 tarihinde akdettikleri Nif Anlaşması'ndan sonra Cenevizliler, bazı şehirleri de güç kullanarak ele geçirmişlerdi. Kuzey ve güney ile yapılan bir ithalat ve ihracat merkezi olan Trabzon pazarlarından gümüş, şap, baharat, balmumu ve ipek gibi eşyalar, bunlar vasıtasıyla başka pazarlara sevk ediliyordu. Orta Asya'da kurulan Moğol İmparatorluğu ise onlara Trabzon – Tebriz ticaret yolunun²³ açılması imkânını sağlamış oldu; üstelik 1291 tarihinde Akka kalesinin de kaybedilmesi üzerine Batılılar, kuzey, yani Karadeniz yoluna daha fazla ehemmiyet vermeğe başlamışlardı.²⁴ Moğol hâkimiyeti döneminde, İtalya veya güney Fransa'daki bir liman kentinden Doğuya doğru devam eden ulaşım, “(Ceneviz elindeki) Galata'ya ve oradan Trabzon'a kadar denizden, Trabzon – Tebriz arasında ise karadan” yapılmaktaydı.²⁵

3.1.1 2. Venediklilere Verilen İmtiyazlar

Latin işgali döneminde Venedik, İstanbul ve civarındaki birçok yerin ticaret imtiyazını da eline geçirmişti. 1261 yılından sonra İstanbul'un yeniden Bizans'ın eline geçmesinden sonra bölgedeki ticaret üstünlüğünü kısa dönem de olsa Cenevizlilere kaptıran Venedik, gerek Bizans, gerekse Trabzon Rum Devleti'nin mevcut durumundan istifade ederek kendisi için de onlardan bazı imtiyazlar elde etti: Bizans ile 1265 sözleşmeleri, 1268, 1277 ve 1285 tarihlerinde ise bazı anlaşmalar imzalayarak Karadeniz'in kıyı bölgelerinde yerleşme ve ticaret yapma hakkı elde etti.²⁶ 1263 gibi erken bir tarihte Venedikliler, belki de Akdeniz vasıtasıyla Tebriz'e sızmışlar, orada ticarî faaliyetlerde bulunuyorlardı. 1291 tarihlerinde Trabzon'da bulduklarına dair belgeler olduğu gibi, 1294-1299 yılları arasında Ceneviz ile olan aralarındaki savaşların daha başlangıcında Trabzon'da küçük bir üs dahi elde etmişlerdi.²⁷

3.2. Moğollar ve Ruslar Arasındaki Ticaret İlişkileri

Karadeniz kuzeyinin ele geçirilmesinden sonra hâkimiyet alanına Orta Avrupa'ya kadar olan toprakları, bu arada Rus knezliklerini de dâhil eden Moğollar, ticareti bilhassa Altın-Orda döneminde Müslüman tâcirler vasıtasıyla

²³ Karadeniz yolunu Tebriz'e bağlayan bu yol, Trabzon, Bayburt ve Erzurum üzerinden gitmekte olup, buradan taşınan mallar ve özellikleri Pegolotti tarafından çok iyi bir şekilde tasvir edilmiştir. Bk. Pegolotti 1936: 26-32; Petech 1962: 560.

²⁴ Tezcan 2002: 83.

²⁵ Turan 2000: 57-58.

²⁶ Bk. Berindei – Veinstein 1976: 112.

²⁷ Karpov 2007: 230-231.

yapıyorlardı. Müslüman tüccarlar, Rusya'dan geçen ve başta kürk ve arıcılık ürünleri olmak üzere birçok malların ticaretinin yapıldığı Novgorod ticaret yolunun yanı sıra çok muhtemeldir ki Baltık Denizi ticaret yolu ile de yakından ilgilenmişler, orada diğer bir ticaret üssü açma faaliyetine girişmişlerdi.²⁸ Ruslar, Moğolların Deşt-i Kıpçak'daki ilk harekâtı esnasındaki tahripkâr “darbe”den sonra Moğol ve bilhassa Altın-Orda idarecileri ile yakınlaşmışlardı. Karakorum'daki Büyük Moğol Kağanı'na giderken Karadeniz kuzeyinden ve Altın-Orda arazisinden geçen seyyah William Rubruck'un belirttiklerine göre, Batu ile Sartak, Don nehrinin doğu kıyısında Ruslarla birlikte bir köy kurmuşlardı; gelen tüccarlardan iyi bir ücret de alan bu Rusların vazifesi, buraya gelen elçileri ve tüccarları küçük kayıklarla karşıya geçirmektir.²⁹

İlk saldırılar sırasında Kiev gibi bazı merkezleri bir daha ayağa kalkamayacak şekilde tahrip edilen Ruslar, Moğollar devrinde yeni bir merkezin, Moskova şehrinin gelişmesine şahit oldular. Kiev'e yapılan ilk saldırı sırasında Vladimir-Suzdal knezliğine bağlı önemsiz bir ticaret limanı olan Moskova, daha sonra gelişti. Altın-Orda idarecilerine senede sadece belirli bir vergi vermek suretiyle hem bağımsızlıklarını, hem de birlik ve beraberliklerini korudular. Altın-Orda'nın güçlü olduğu dönemlerde hanlar ile Rus knezleri arasında iyi ilişkiler kuruldu. Onların bu siyasî “başarıları”, XIV. yy.daki ticarete de yansdı: meselâ 1370 tarihinde Altın-Orda hanı, Rus büyük knezi Yaroslav Yaroslaviç'e yazdığı bir mektup ile “tüccarların serbest geçişini teşvik ve onların himaye edilmesini garanti etmişti.”³⁰ 1380'deki Kulikovo Muharebesi'nde Ruslar Altın-Orda'yı mağlup etmişler ise de bölgedeki Moğol hâkimiyeti XV. yy.ın ikinci yarısına kadar devam etti.

4. Karadeniz Ticareti ve Ceneviz – Venedik Rekabeti

XI. yy. sonlarındaki Haçlı seferleri ile birlikte “yıldızları parlayan” Akdeniz'deki iki rakip devletten Cenova, Batı Avrupa'da, Venedik ise Orta ve Doğu Avrupa'da etkili idi. Zamanla Akdeniz yollarına hâkim olarak, ticaret sahasında Mısır ve İstanbul gibi uzak diyarlarda bile isimlerini duyurdular. Sonunda Karadeniz'e çıkarak uzak yerlerdeki pazaryerlerine ulaşip bir zamanların Grek tüccarlarının yerini aldılar, Ege ve Karadeniz limanlarını kontrol etmeye başladılar.³¹ Karadeniz'deki bu İtalyan ticaret limanları, N. Di Cosmo'nun tabiriyle, “Orta Asya, İran, Çin, hatta Hindistan ile yapılan gerek

²⁸ Vernadsky 1962: 158.

²⁹ Rubruk 2001: 50.

³⁰ Di Cosmo 2005a: 392.

³¹ Franck – Brownstone 1984: 224.

mahalli ticaretin (Karadeniz, Güney Rusya, Anadolu ve Kafkasya), gerekse milletlerarası ticaretin uç noktalarını teşkil ediyorlardı."³²

Müslümanların alışveriş merkezi olan Solhat / Salgat (Eski Kırım), Ceneviz ile Altın-Orda arasındaki ticarete de önemliydi, çünkü burada çok miktarda ipek bulunuyordu. Solhat ile daha sonra bunun yerini alacak olan Kefe arasındaki ticarete de Cenevizliler aktif olarak katılıyorlardı.³³ Karadeniz'de İtalya'daki Cenova'yı bile gölgede bırakan bu gibi yerlerden Marmara bölgesinde Pera, İstanbul'un yerini alırken, Karadeniz kuzeyinde ise XIII. yy.da Karadeniz kuzeyine hâkim olduktan sonra bölgede kurulan Altın-Orda Devleti döneminde Müslümanların alış-veriş şehri olan Solhat'ın yerini artık Kırım yarımadasındaki Kefe (Theodosia) almıştı. Orta-Asya ve Çin'i Avrupa'ya bağlayan ticaret yolu üzerinde ve en Batı ucunda bulunan Kırım'da çok sayıda Batılı tüccar da bulunuyordu.³⁴

Kefe şehri, Karadeniz'de yürütülen ticaret faaliyetleri şebekesinin merkezi durumunda idi. 1266 tarihinde, Altın-Orda hanı ile yapılan bir anlaşmadan sonra Cenovalılar tarafından kurulan bu küçük liman kenti, önceleri Altın-Orda Devleti'nin Solhat şehrine veya Kırım'a bağlı iken zamanla büyüyerek Karadeniz ticaretinin en büyük kavşak noktalarından biri oldu. Başlangıçta Karakorum'daki Büyük Moğol kağanlarına doğrudan bağlı iken peyderpey bağımsız olan Altın-Orda hanları, Kefe'yi kendi toprakları içerisinde kabul ediyorlar, oraya "*tudun*" adı verilen ve oradaki "*Tatar*"ların yöneticisi kabul edilen bir Han temsilcisi tayin ederek vergileri topluyorlardı. Cenovalılar, bu tudunlar ile iyi geçinmek ve onlara üstün hizmetler sunmak suretiyle Altın-Orda hanları ile olan ilişkilerini de düzenliyorlar, *tudunlar* ile Hanlık arasındaki çekişme ve çatışmalardan da azamî ölçüde fayda temin ediyorlardı.³⁵ XIV. yy.ın ilk yarısında Kefe, İtalyan kolonileri arasında en müreffeh ve en bağımsız olan ticaret merkezi olup, Venedik elinde olan ve Müslümanların da oturduğu Tana'yı geride bırakmıştı; bu haliyle Canıbek Han'ın da askerî hedefi haline geldi. Canıbek, 1343'den 1344 tarihine kadar Kefe'yi kuşattığı aynı tarihlerde Tana'da Müslümanlar ile İtalyanlar arasında çıkan bir problem yüzünden şehirdeki İtalyanlar da Kefe'ye kaçtılar. Canıbek, 1345 yılında Kefe'ye karşı başarısız bir kuşatma hareketinde daha bulundu ve bu durum, Canıbek'i anlaşmaya zorlamak için Moğol limanlarını bloke eden İtalyanların 1347'de iki

³² Di Cosmo 2005a: 397. En eski dönemlerden itibaren Hindistan ile yapılan ticaret ve değişmeyen başlıca ticaret malları hakkında bk. Beaujard 2005: 448.

³³ Karpov 1996: 41.

³⁴ Hamilton 2005: 364.

³⁵ İnalçık 2000: 331-332.

taraf arasındaki anlaşmayla ticaret kolonisinin yeniden kurulmasına izin verilinceye kadar devam etti.³⁶

Trabzon'daki Rum Devleti ile de çok iyi ticarî ilişkileri olan Cenova'nın, aralarındaki kısa süreli bir husûmetten dolayı bu devlet ile arası açılınca bundan en çok istifade eden, rakibi Venedik oldu. Venedikliler, daha 1206 tarihlerinden itibaren Karadeniz'in kuzey sahillerine geçip Soğdak ve Tana gibi iki önemli ticaret liman kentine yerleşerek bilhassa Soğdak'da³⁷ büyük bir koloni kurmuşlardı. Venedik'in ticaretteki mühim bir üssü haline gelen Soğdak, 1222 tarihinde, bir ara Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd tarafından da denizden bir sefer düzenlenecek kadar önem kazanmıştı.³⁸ İşte Venedikliler, kuzeydeki bu ticarî menfaatlerini yeniden perçinlemek için 1263 yılında Trabzon Rum Devleti'nden Karadeniz'e çıkma müsaadesi aldılar. 1365 tarihinde Soğdak Cenevizlilerin eline geçtiğinde ise, Doğudan gelen yolların en batıdaki limanı ve bölgedeki ikinci büyük şehir olan Don ağzındaki Tana'yı bir kültürel merkez haline getirerek Karadeniz bölgesi ile Asya arasındaki ticaretin en önemli üslerinden biri yaptılar. Trabzon ile birlikte Tana, Venedik'in Karadeniz'deki iki esas limanı idi, iki limanın da kapanması demek, Venedik için bütün Karadeniz ticaretinin kaybedilmesi demekti,³⁹ onun için de buraya büyük önem veriyordu.

Tana limanı, kuzeyden Rusya'dan ve Deşt-i Kıpçak'dan gelen köleler, Orta Asya'dan gelen ipekliler, baharatlı eşyalar ve mücevherat ile her türlü malın toplandığı ve kervanların buluştuğu bir merkez halini almış, bu mevkiî sayesinde Cenevizliler elindeki Kefe'yi zaman zaman geride bırakmıştı. Venedik, Trabzon'da açmış olduğu istasyonları sayesinde de kuzeyden ve güneyden gelen lüks ticaret mallarının kapasitesini artırmıştı. Büyük ölçüde tahıl, tuz ve kurutulmuş balık gibi maddelere dayanan ihraç ürünleri ile Venedik, Altın-Orda hanından da 1333 tarihinde, "*Tana'da ticaret yapma serbestisi*" aldı. Bu iki metropol, balık ticaretinde önemli idi: balıkların dağıtımı, ya İstanbul, ya da Anadolu'nun kuzey kıyılarındaki Trabzon, Sinop ve Samsun limanları vasıtasıyla yapılıyordu.⁴⁰ On yıl kadar sonra ise Tebriz'den İtalyanların kovulması, Ejderhan (Astarhan)-Tana ticaret yolunu önemli hale getirdi; bu arada Cenevizliler, 1340'larda Kefe'deki hadiseden dolayı Tana'ya girişten 1358 yılına kadar menedildi.⁴¹ Tana, Venedik elinde öyle etkili bir

³⁶ Norris 2002: 972.

³⁷ İtalyanlar ise buraya "*Soldaiia*" diyorlar.

³⁸ Sekirjinskiy vd. 1980: 13-14.

³⁹ Karpov 2007: 242-243.

⁴⁰ Berindei – Veinstein 1976: 131.

⁴¹ Di Cosmo 2005a: 414-415.

ticaret merkezi oldu ki Cenevizliler bile İran ham ipeğini ya kendi ellerindeki Kefe'de, ya da Venedikliler elindeki Tana'da alarak Cenova'ya getiriyorlardı.⁴²

5. Moğol İmparatorluğuna Giden Batılı Seyyahlar ve Ticaret Hayatı

Moğollar genellikle, savaşlarda ele geçirdikleri esirleri, kadın ve genç yaştaki kızları ayırdıktan sonra öldürüyorlardı; ancak içlerindeki sanatçı, tüccar gibi işe yarar kişileri önceden ayırıyorlar ve bunları İmparatorluğun her tarafında rahatça seyahat ve ticaret yapabilecek, diğer ülkelerde doğrudan görüşme gerçekleştirebilecek kadar serbest bırakıyorlardı. Yani bunlar, tıpkı elçiler gibi, Büyük Kağan'ın özel himayesi altında bulunuyorlardı.⁴³ Batıdan Doğuya, Moğol İmparatorluğu'na seyahat edebilme ve ticaret ilişkileri, "*Pax Mongolica*"nın bir sonucu idi.⁴⁴

Doğuya giden ve Türk, Arap, Fars ve Moğol dillerinin konuşulduğu binlerce kilometrelik mesafedeki ülkelerde bulunan Batılı elçiler içerisinde çoğu, ne Orta Asya'nın, ne de Doğu Asya'nın dillerinden hiçbirine muhtemelen vâkıf değillerdi; sadece Plano Carpini ile Polonyalı Benedict'in Orta- ve Doğu-Avrupa dillerine mükemmelen vâkıf olduğu biliniyor; aynı şekilde St. Quentin'li Simon da bazı Orta Doğu dillerine âşina olmuş olabilir.⁴⁵ Bütün bu güçlüklerle rağmen giden elçi ve tüccarların, Doğu ile ilgili "*konuşulan kelimeleri*" hem de orijinalinden birebir aktarabilmiş olmaları, onlar hakkında böylesine teferruatlı bilgiler verebilmeleri gerçekten büyük başarıdır.

Hristiyan Batı, 1221 tarihlerinde Asya'daki Moğol fırtınası hakkında ilk haberleri daha o zamanlar aslında almıştı; ama bu haberler, XII. yy.dan beri Batıda, Doğuda bir yerlerde olduğu kabul edilen ve müteakip asırlarda bütün Hristiyan seyyah, din adamı ve hatta XV. yy.da coğrafi keşif yolculuklarına çıkanların, ulaşmaya çalıştıkları *Rahip-Kral John*'un⁴⁶ devletin faaliyeti olarak yorumlandığı için fazla ilgilenmedi. Latin Batı ile Moğollar idaresindeki Asya arasında ilk kültürel ve diplomatik münasebetler, Suriyeli Haçlılar sayesinde Batıda artık Rahip-Kral John yerine "*Kral David*" olarak anılmağa başlayan Çingiz Kağan'ın Asya'daki faaliyetlerini takiben Moğolların 1241-1242 tarihlerinde Orta Avrupa'ya kadarki akınlarını takip eden yıllarda olmuştur;⁴⁷ bunu, 1260'lardan sonra ciddi anlamda ticarî münasebetler takip

⁴² Tezcan 2000: 84.

⁴³ Guzman 1996: 61.

⁴⁴ Petech 1962: 549.

⁴⁵ Guzman 1996: 67.

⁴⁶ Bu Papas John / Prester John / Rahip Johannes efsanesi ve Doğudaki devleti hakkındaki farklı görüşler için bk. Bayındır 2008: 32-36.

⁴⁷ Hamilton 2005: 362.

edecektir. Papalık veya Hristiyan krallar tarafından gönderildikleri için verdikleri bilgiler de diplomatik ve Moğolların örf ve adetleri ile ilgili olmakla beraber, 1230 ve 1250’li yıllar zarfında Moğollara giden ilk yedi elçinin kayıtlarında az da olsa ticaret ve tüccarlar hakkında bilgi bulabiliyoruz; bunlar: Macar Dominican rahibi Riccardus ve Julian (1231-1237), John Plano Carpini (1245-1247), Polonyalı Benedict (1245-1247), C. De Bridia (1247),⁴⁸ Saint-Quentin’li Simon (1245-1248) ve Rubruck’lu William’dır (1253-1255).⁴⁹ Giderek en iyi bilgi kaynakları haline gelen, hatta zaman zaman kendilerini “resmi elçiler” olarak gören bu tüccarlar aynı zamanda iyi birer rahip idiler ve Franciscen veya Dominiken tarikatlarından birine mensup bulunuyorlardı.⁵⁰ Bunların faaliyetleri hakkında birkaç müstakil çalışma da yayınlanmıştır.⁵¹

İlk iki Macar rahip, önce İstanbul’a, oradan da gemiyle Karadeniz’e geçmişler ve tüccarlarla birlikte ve ticaret yollarını takiben Moğollara gitmişlerdir. Bunlardan rahip Julian’ın “*Tatarlar Hakkında Eser*” başlığını taşıyan raporu, Moğollar’a yollanan Batıdaki ilk elçilik heyetinin yazılı ilk elçilik raporudur. Ayrıca bu eser, Moğolların, Asya’da olduğu gibi Avrupa’yı da ele geçirerek bir Dünya İmparatorluğu kurma niyetlerinde olduklarına dair ilk açık bilgi veren kaynak özelliğini taşır. Tüccarlar hakkında dolaylı olarak bilgi verirken, bozkır göçebeleri arasında serbestçe ve güvenle seyahat edebildiklerini ve ticaret yapabildiklerini söylerken Latin kaynaklarında Moğollar konusunda ticarettten bahseden en erken kayıt da yine bunlarınki olmaktadır.⁵²

Papa IV. Innocento (1243-1254) tarafından Moğol Büyük Kağanı Güyük’e gönderilen Franciscen rahibi John Plano Carpini, 1245-1247 tarihleri arasında, Lyon’dan Moğolistan’da Karakorum’a kadar, Batıdan seyahat eden ilk elçidir. *Ystoria Mongalorum* isimli eserinin ancak son kısmında (IX. Bölüm) Moğollarda ticaretle ilgili bilgiler verir ve bilgi kaynakları arasında, yakalanan sanat erbabı ve kölelerin yanısıra “*Moğollar arasında yaşayan ve onların yanında çalışan Batılı tüccarlar*”ı da zikreder, onların bir listesini ve birçoğunun da isimlerini verir: Vratislavia’dan itibaren kendisine refakat

⁴⁸ Franciscen rahibi De Bridia, aslında Orta Asya’ya hiç seyahat etmemiş, eserindeki bilgileri ise bizzat Plano Carpini ve diğerleri ile olan şahsî görüşmeleri neticesinde elde etmiştir. Bk. Guzman 1996: 60-61.

⁴⁹ Guzman 1996: 56.

⁵⁰ Avrupa’daki bu tarikatlar ve özellikleri hakkında mesela bk. Bayındır 2008: 45-50.

⁵¹ Bk. Petech 1962; Guzman 1996. Saint-Quentin’li Simon’un eserinin Türkçesi için ise bk. Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Yayına hazırlayan: Tufan Karasu, Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006.

⁵² Guzman 1996: 58.

edenler, Polonya ve Avusturya'dan Kiev'e gelenler, İstanbul'dan Rusya'ya Tatarlarla gelmiş tüccarlar: Cenevizli Michael, Venedikli Manuel, Akralı Reverius... ve isimlerini bilmediği daha bazıları...⁵³ Carpini, bu Batılı tüccarların çoğu ile ya Rusya'da ya da Orta Asya veya Moğolistan'a seyahat ederken karşılaşmıştı.⁵⁴ Papa'nın bir mektubunu da hâvi olarak gittiği Güyük Kağan'a Papa'nın tekliflerini kabul ettirmek şöyle dursun, Papa'ya talimatlar yağdırdığı için Batılılar açısından başarısız sayılan, ama Moğollar hakkında Batıya ilk gerçeğe yakın bilgiler veren Plano Carpini'nin raporu,⁵⁵ Saint-Quentin'li Simon'un eseri ile birlikte Vincent of Beauvais'nın *Speculum Historiale* isimli Ansiklopedik eserine dâhil edilmiştir.⁵⁶

Plano Carpini'nin yol arkadaşı olan ve 1247 tarihinde Büyük Kağan Güyük'ün yanına, Karakorum'a seyahat etmiş olan Polonyalı Benedict ise Moğollar hakkında "*Historia Mongolorum*" isimli bir rapor yazmıştır. Dönüşünde Güyük'ün Papa adına yazılmış bir de mektubunu getiren Benedict,⁵⁷ tüccarlar hakkında hususî bir bilgi vermez. Bununla beraber, Ortaçağ'daki hâkim geleneğe göre, muhtemelen aralarından bir kısmı da "*diplomat kimliğine bürünerek imtiyazlardan faydalanmak için elçi rolü oynayan*" tüccarlar olan ve dünyanın muhtelif bölgelerinden hediye, mektup veya cevap getirmek için Güyük Kağan'ın karargâhına gelmiş 3.000 kadar diplomattan bahseder. Tabii bunlardan hangisinin elçi, hangisinin alelade tüccar olduğunu tesbit etmek her zaman kolay olmuyordu.⁵⁸

Moğollar tarafından artık ele geçirilmiş Anadolu Selçuklu Devleti topraklarında Dominiken rahibi Ascelin liderliğinde 1245-1248 tarihleri arasında beş kişilik ekiple birlikte seyahat etmiş olan Saint-Quentin'li Simon, Papa IV. Innocent tarafından "*Yakın Doğu'da bulabildiği ilk Moğol ordusu ile irtibat kurmak maksadıyla*" elçi olarak yollanmıştı.⁵⁹ Arapça, Farsça ve muhtemelen Türkçe gibi Orta Doğu dillerine âşinâ olduğu için heyete seçildiği sanılan Simon, *Historia Tartarorum* isimli eserini hazırlarken, bilgi kaynağı

⁵³ Plano Carpini 2000: 137.

⁵⁴ Guzman 1996: 59-60.

⁵⁵ Bk. Bayındır 2008: 50-52. Papa'nın Güyük Kağan'a, Güyük'ün de Papa'ya yazdığı mektupların örnekleri için bk. Rifat 2006: 305-306.

⁵⁶ Guzman 1971: 234-235; Guzman 1985: 230-231.

⁵⁷ Rubruk 2001: 17.

⁵⁸ Guzman 1996: 60.

⁵⁹ Guzman 1970: 155. Rahip Ascelin'in başkanlığındaki heyetin genel faaliyetleri hakkında ayrıca bk. Guzman 1971: 236-247. Saint-Quentin'li Simon'un eserinin Türkçesi, için ise bk. Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Yayına hazırlayan: Tufan Karasu, Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006.

olarak çoğu zaman Anadolu Selçuklu ordusundaki ücretli Latin askerlerini kullanmıştır.⁶⁰ Bu dönemin önemli ticaret merkezlerinden Tebriz'i de ziyaret eden Simon, ayrıca uzun bir tüccar listesi vermediği gibi bilgi kaynağı olarak da onları zikretmez. Onlardan sadece, Moğolların mektuplarının güven içinde nasıl taşınacağı hususu sözkonusu olduğunda bahseder.⁶¹ Simon'un raporlardan oluşan eseri kaybolmuş ise de ondan sonra Vincent of Beauvais, *Speculum Historiale*'in son üç bölümünde ondan bazı kısımlar nakletmiştir.⁶² Bu mevcut bölümlerde Simon, Moğolların Hârezmşâhlar ve Anadolu Selçuklu topraklarına saldırıları, II. Gıyâseddin Keyhusrev dönemindeki faaliyetler ve Köseadağ Muharebesi (1243) sonrasında Türklerin Moğollara tâbi olması hakkında bilgiler verir. Kısacası, Simon'un bilgileri, Moğolların Hülegü öncesi Yakın Doğu'da ve Anadolu sahasında zaptettikleri topraklar hakkındaki ilk ve en mükemmel Batılı rapordur.⁶³

Doğuya, Moğol başkentine seyahat eden en önemli Batılı seyyahlardan biri olan Rubruck'lu rahip William ise Moğollar'ın 1241 yılındaki Avrupa istilâsından 15 yıl kadar sonra Doğuya gitmiştir. "*Itinerarium*" isimli eserinde, 1255-1256 tarihleri arasında Doğu Avrupa'dan Moğolistan'a kadar William'in seyahatleri ve Moğollar arasında müşahede ettikleri enteresan özellikler, çok dikkatli bir gözlemci statüsü ile nakledilir.⁶⁴ Hususiyile tüccarlardan bahsetmemekle beraber, William, yeri geldiğinde Moğol ülkesindeki pazar yerleri, ticaret ve tüccarlardan ve onlardan elde ettiği bazı bilgilerden bahseder: Karadeniz (Pontos)'in oradaki ismi (*Mare Majus / Mare Magnum / Mare Maggiore*: Büyük Deniz), büyüklüğü, Türkiye (*Turkia*)'nin kuzey kıyısındaki Sinop'un Moğollar'a bağlı olan Anadolu Selçuklu sultanına ait olduğu ve burası ile Latinlerin *Gazaria*, Greklerin ise *Gassaria* (Cesaria) dedikleri Kırım arasındaki uzaklık (300 mil) bilgilerini tüccarlardan almıştır.⁶⁵ Kırım'daki *Gazaria* [*Hazaria*]'nın, Kara Deniz'deki Kuzey – Güney ticaretinin merkezi olduğunu, Türkiye'den gelen ve kuzey ülkelerine gitmek isteyen, aynı şekilde, Rusya'dan ve kuzey topraklarından gelip de Türkiye'ye gitmek isteyen bütün tüccarların yollarının Soldaia (Soğdak)'ya düştüğünü söyleyen William,⁶⁶

⁶⁰ Guzman 1970: 158, 169 dn. 25-26; Guzman 2000a: 561.

⁶¹ Guzman 1996: 62.

⁶² Guzman 1970: 155; Guzman 2000a: 561.

⁶³ Bk. Guzman 1970: 160-166.

⁶⁴ Rubruck'lu William'in seyahatı ve Moğollar arasındaki faaliyetleri, verdiği bilhassa dinî bilgiler hakkında bk. Bayındır 2008: 53-57.

⁶⁵ Rubruck 1900: 41-42; Rubruk 2001: 27-29.

⁶⁶ Rubruck 1900: 43-44; Rubruk 2001: 28 ("... *Bunlar muhtelif ve değerli kürkler getirir, buna mukabil diğerleri keten ve pamuklu eşyalar, ipek mendiller ve baharat satarlar*"); Guzman 1996: 63-64; Kovalev 2003: 73.

kendisinin de İstanbul'dan buraya gelirken, seyahatinin daha rahat geçmesi için tâcirlerin tavsiyesi ile “meyve, misket üzümü şarabı ve kumandanlar için hediye olarak iyi peksimetler” getirdiğini, çünkü eli boş gelenlerin iyi karşılanmadığını söylemektedir.⁶⁷ Yine William, Moğollarda tüccarlara nasıl davranılması gerektiği konusunda da oldukça bâriz bir örnek verir: “kendilerine bir tüccar gelirse ve ilk olarak kinin evinde gecelerse o kişi, tüccar onlarla birlikte kalmak istediği sürece ona istediği şeyleri temin etmek mecburiyetindedir”.⁶⁸

Moğol dönemindeki ticaret faaliyetleri de dâhil XIII. yy.ın ikinci yarısındaki İtalyan faaliyetleri, bu dönemin başlıca siyasî ve kültürel gelişmeleri hakkında da bilgi alabildiğimiz en önemli seyyah, hiç şüphesiz Marco Polo (1254-1324)'dur. Marco, Karadeniz bölgesinde ticaretle uğraşan Venedikli bir aileye mensup idi. Babası ve amcası, Niccolo ve Maffeo Polo'lar 1271'de Çin'e yaptıkları ikinci seyahatleri esnasında genç Marco Polo'yu da yanlarına alıp Kubilay Kağan'a gittiklerinde, Marco, 1292 yılına kadar Çin'de Büyük Kağan'ın hizmetinde kaldı, birçok yerlere görevli veya gezi amaçlı olarak gitti.⁶⁹ Altın Orda'dan İlhanlı'ya ve Karakorum'dan Çin'e kadar Moğol İmparatorluğu içerisinde Büyük Kağan Kubilay'ın ticaret, elçilik ve konaklama tesisleri hakkındaki bütün faaliyetlerini, Marco'nun yardımcısı ve daha sonra onun seyahatlerini dikte eden Rustichello'nun kaleme aldığı “*Il Milione*” isimli eserden öğreniyoruz.

6. Altın-Orda – İlhanlı Devleti Çekişmesi ve Karadeniz Ticareti

Möngke Kağan (1251-1259) tarafından Batıya gönderilen kardeşi Hülegü, 1256-1258 tarihlerinde Batı İran, Irak, Abbasi Halifeliği ve Güney Azerbaycan bölgelerini ele geçirdikten sonra, o sıralarda Batu Han'ın da ölümü üzerine, topladığı ganimetlerin büyük bir kısmını ve vergiyi Altın-Orda'ya vermeyerek ve burada “*Moğol İmparatorluğu'nun Beşinci ulus'u olarak*” İlhanlı Devleti'ni kurdu ve bunu Büyük Kağan Kubilay'a da 1261 tarihinde tasdik ettirdi.⁷⁰ Hülegü İlhan (1256-1265)'ın bu hareketi, bölge üzerinde eskiden beri zımnın de olsa bir hâkimiyet kurmuş olan Altın-Orda idarecilerini ve Müslüman olan yeni han Berke (1256-1266)'yi rahatsız etti ve 1259 yılında Möngke Kağan'ın ölümünü müteakip iki “*kardeş*” devlet ve hanedan arasında savaşlar başladı.⁷¹ Altın-Orda idarecileri, güneydeki “*düşman*”a karşı, İlhanlıların rakipleri olan Mısır ve Suriye'deki Müslüman Memlûk Devleti ile

⁶⁷ Rubruck 1900: 49; Rubruk 2001: 30.

⁶⁸ Guzman 1996: 64.

⁶⁹ Petech 1962: 553.

⁷⁰ Petruşevskiy 1977: 235.

⁷¹ Bu savaşlar hakkında bk. Boyle 1968: 353-354; Allsen 2001: 22.

çok ciddî siyasî ve ticarî münasebet kurdular. Altın-Orda ile İlhanlılar arasındaki bu politik durum, bilahare ticarete de yansıdı: “*Vassaf’ın nakline göre, Berke Han’ın bu tarihlerde Tebriz’de ticaretle uğraşan bir hayli zengin tacirlerinin Hülagü tarafından malları yağma ettirilerek katlettilmesi üzerine, Berke de Hülagü’nün Deşt-i Kıpçak’daki tacirlerine aynı muameleyi tatbik etmişti. Böylelikle her iki ulus arasındaki siyasi bağlardan sonra ticari bağlar da bozulmuş oldu.*”⁷²

Her iki devlet arasında Kafkas bölgesinde 1262-1265 tarihlerinde İlhan Abaka Han (1265-1282) zamanında da sürececek olan bu kanlı savaşlar⁷³ XIV. yy.ın ilk yarısında da etkilerini devam ettirmiş, bundan gerek Karadeniz, gerek Tebriz, gerekse başkent Sultaniye⁷⁴ merkezli bölge ticareti ve tüccarlar büyük zarar görmüştür.

XIV. yy. ortalarına kadar devam eden ve Çin’den Batıya doğru giden kervan ticareti ve başta Çin ipeği olmak üzere ticaret mallarını,⁷⁵ Karadeniz kuzeyindeki hububat ve diğer ürünleri Akdeniz ve Avrupa limanlarına ulaştıran Cenovalılar: XIII. yy.ın ortalarından ve bilhassa ikinci yarısından itibaren gerek Moğol İmparatorluğu içerisindeki siyasî çatışmalar ve taht mücadeleleri, gerek İran ve Anadolu coğrafyalarında ortaya çıkan İlhanlı Devleti idarecileri ile Karadeniz kuzeyindeki Altın-Orda idarecileri arasında Kafkas bölgesinde meydana gelen sürekli savaşlar, gerekse Altın-Orda hükümdarlarının zaman zaman İtalyan tüccarlara kötü davranmaları, onları hapse atmaları, mallarını müsadere etmeleri gibi hareketler sebebiyle kötü günler yaşamaya başladılar.

XIII. yy.ın sonlarına gelindiğinde, bilhassa İlhanlı Devleti idarecilerinin, ticaret yollarını Karadeniz’den Tebriz yoluyla İran tarafına kaydırmaları ve Altın-Orda’daki iç karışıklıklar sebebiyle o bölgeden yapılan kervan ticaretinin zayıflaması üzerine, Karadeniz ticaretinin yerini İran ve Anadolu ticareti, Çin ipeğinin yerini de daha pahalı ama daha kaliteli olan İran ham ipeği almağa başladı. Meselâ Cenova, yolun Kuzey Suriye ve Mısır tarafına kayması üzerine, 1290 tarihinde Sultan Kalavun ile bir ticaret anlaşması yaparak bütün ülkede Cenevizli tüccarlara üstün imtiyazlar ve haklar elde etti.⁷⁶ Elde ettiği geniş imtiyazlar sayesinde ticaretteki kazançları bakımından meselâ 1293 yılındaki

⁷² Kafalı 1976: 56-57.

⁷³ Bu konuda bk. Marco Polo 2004 / 2: 254-260; Boyle 1968: 356-362; Kafalı 1976: 57-58.

⁷⁴ Sultaniye şehri İlhanlı hükümdarı Olcayto Han zamanında 1306/7 tarihlerinde kurulmuş ve kısa zamanda önemli bir ticaret merkezi olmuştu. Bk. Spuler 1957: 362, 498-499; Boyle 1968: 399-400.

⁷⁵ XIII ve XIV. yy.larda Çin, İran, Türkistan ve Hindistan’dan gelen ticaret mallarının listesi için mesela bk. Heyd 1936 / II: 133-140; Spuler 1957: 472-473.

⁷⁶ Di Cosmo 2005a: 407-408.

Cenova'nın deniz ticareti, aynı tarihte Fransa Krallığı'nın toplam gelirinden üç kat daha fazla idi.⁷⁷

7. XIV. yy.da Asya - Avrupa Ticareti ve Muhtelif Problemler

7.1. Karadeniz ve Ortadoğu Ticareti, İbn Battuta ve Pegolotti'nin Eserleri

XIV. yy. zarfında başta Ceneviz ve Venedikliler olmak üzere “İtalyan ticaret bankerleri, “para pazarlarını ellerinde tutuyorlar ve Akdeniz ve Kuzey Deniz arasındaki ticaretin çoğunu hâlâ kontrol ediyorlardı”;⁷⁸ dolayısıyla Karadeniz ticareti de yine onlardan soruluyordu: “1300'lü yıllardan beri Levant ticareti ve Doğudaki üstünlük mücadelesi, Ceneviz ile Venedik'in kendi aralarındaki tartışmalar, Bizans İmparatorluğu'ndaki ticareti tekellerine alma ve Doğu Akdeniz adaları ile Karadeniz'deki daimi ticaret limanlarına sahip olma savaşlarına sahne oluyordu. İki büyük ticaret cumhuriyeti arasında, bir kapanıp bir açılan, bazen birinin, bazen diğerinin zaferiyle sonuçlanan deniz savaşları da Cenova'nın 1380 tarihindeki nihai mağlubiyetine kadar devam etti”.⁷⁹

XIV. yy. ortalarına doğru Cenevizliler, İran ipeğini, Tebriz'den veya Tana / Azov / Azak ve Kefe limanlarından temin ederek Anadolu'daki Trabzon, Antalya ve Efes gibi kıyı liman kentlerine, oradan da daha Batıdaki İtalyan kentlerine getiriyorlardı. Ceneviz kolonileri için oldukça verimli geçen bu ticaret faaliyetleri, bilahare zorlaşacaktır.

İşte, bu XIV. yy.ın ilk yarısında İtalyan şehirlerinin Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki ticarî faaliyetleri ve şirketlerin çalışma prensipleri hakkında yazılmış en önemli edebî eser, Floransa'lı bir tüccar olan Pegolotti'nin *La Pratica della Mercatura* isimli eseri; en önemli seyyah ise, Anadolu, İran, Orta Asya, Doğu Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyi, Hind ve Çin'e yaptığı seyahatleri esnasında dört büyük Moğol hanlığı zamanında gezip gördüğü önemli şehirler, buralardaki ticaret hayatı vs. hakkında önemli bilgiler veren İbn Battuta'dır.

7.1.1. Pegolotti: *La Pratica della Mercatura*

XIV. yy.da Batılıların Doğu ile ticareti, Moğol İmparatorluğu dâhilindeki yollar, ticaret malları, fiyatlar ve yolların güvenliği hakkındaki bu önemli eseri yazan Francesco Balducci Pegolotti, 1340 yıllarında Bardi ticaret şirketi adına

⁷⁷ Abu-Lugod 1987-88: 5.

⁷⁸ Ferguson 1962: 113.

⁷⁹ Ferguson 1962: 160.

çalışan, yani yalnızca bir seyyah ve tüccar olmayan, “o devirde kullanılan bütün ticaret yollarının geçişini tüccarların yanında soruşturan” Floransa’lı bir banka memuru idi.⁸⁰ Daha önce de Batıda ve meselâ Kıbrıs’ta çalışan Pegolotti, Moğol İmparatorluğu döneminde bilhassa Altın-Orda zamanında Avrasya ticareti, yol güvenliği ve büyük ticaret merkezlerindeki mevcut mallar ve fiyatları araştırmak üzere Doğu Akdeniz’de çalışmak üzere görevlendirilmişti. 1330-1340 tarihleri arasında yazdığı eser, ticaretin esaslarını belirleyen bir çalışma olması hasebiyle 1471 yılında bir elyazmasından kopya edilerek ilk olarak XVIII. yy.da Batıda basılmıştır. Ortaçağ Doğu Akdeniz ticaret yolları ve alınan gümrükler hakkında yapılan çalışmaların çoğu, kaynak olarak Pegolotti’nin bu eserini kullanır.⁸¹

Bu eserde, gerek Karadeniz kuzeyinde, Tana, Kefe, Saray, Astarhan gibi önemli ticaret merkezlerinde, gerekse güneyinde ve Trabzon (*Trabizonda*)–Tebriz (*Torisi*) hattında ticareti yapılan başlıca mallar, bunların giriş ve çıkış fiyatları, Tana’da şehre girişi yapılan mallardan alınan gümrükler, muhtelif vergi isimleri, yol güzergâhları, nasıl ve kaç günde gidilebileceği; Ayas ile Tebriz arasındaki gümrük merkezlerinin tam listesi, her türlü malın İstanbul, Pera ve Tebriz gibi yerlerde kaçtan alınıp kaça satıldığı, malların ağırlıkları, ölçüler, *Cathay* (Çin)’daki kağıt para (*bâliş*) kullanımı, Tana ve *Cathay*’daki ağırlık ve ölçülerin karşılaştırılması vs. hakkında oldukça teferruatlı bilgiler verilmektedir.

7.1.2. İbn Battûta: *Rihle*

İ. Yu. Kraçkovskiy’nin “*son büyük universal coğrafyacı*” diye tarif ettiği Tanca’lı Arap seyyahı İbn Battuta (1304-1377?)⁸² ise Avrasya bölgesinde hâlâ en büyük siyasî güç olma özelliğini sürdüren Altın Orda, İlhanlı, Çağatay ve Kubilay hanedanları gibi Moğol hanlıkları döneminde 1325 ile 1354 tarihleri arasında Kuzey Afrika ve Anadolu’dan Çin’e, Karadeniz kuzeyinden Hindistan’a kadar “75.000 milden fazla yol katederek”, buralardaki ticaret ve şehir hayatından bahsetmiştir.⁸³

1327 tarihinde, yani Çobanoğulları ailesinin İlhanlı hükümdarı Sultan Ebû Saîd Bahadır Han tarafından ortadan kaldırıldığı ve İlhanlıların da en kritik dönemlerinden birini yaşadığı tarihlerde İran’ı ziyaret etmiş olan İbn Battuta,

⁸⁰ Petech 1962: 552.

⁸¹ Guzman 1971: 248. Ayrıca bk. Berindei – Veinstein 1976: 112-113.

⁸² Tam adı: Şemsü’l-dîn Ebû Abdullah Muhammed ibn Abdullah ibn Muhammed ibn İbrâhîm ibn Muhammed ibn İbrâhîm ibn Yûsuf el-Lavâtî et-Tancı’dır.

⁸³ İbragimov 1988: 4; Morgan 2001: 2.

Çobanoğulları'nın ortadan kaldırılışı hakkında uzun bir bölüm verir.⁸⁴ 1331 tarihinde Karadeniz kıyısında ulaştığı Sinop limanından 1332'de gemi ile kuzeye geçen İbn Battuta, “*Deşt-i Kıpçak*”daki Kerç civarında karaya çıktıktan sonra bir ara İstanbul’a ve tekrar Deşt-Kıpçak’a döndükten sonra, Kefe, Soldaya (Sudak), Solhat, Azak ve Altın-Orda hanı Özbek Han (1312-1340)’ın karargâhının bulunduğu Hacı-Tarhan (Astarhan) ve onun tarafından kurulan başkent Saray (Saray-ı Cedid)’a, oradan da kuzeydeki Bulgar şehrine geçmiş ve 1333 yılı başına kadar kaldığı bölgede, bu ticaret şehirleri hakkında son derece önemli bilgiler vermiş; oradan da, “*Özbek Han’ın ülkesini Çin’e bağlayan ticaret yolu üzerinden hareket ederek*” bir başka önemli ticaret bölgesi olan Hârezm’e geçmiştir.⁸⁵ Bilhassa Özbek Han döneminde Saray ve Astarhan şehirlerinin kalkınmışlıkları, Moğol hanlarının ticarete ve şehirlere ne kadar önem verdikleri hakkında söyledikleri son derece manidardır.

1350 yılında memleketi olan Fas’a tekrar döndükten sonra, Merinî Sülâlesinden Sultân Ebû İnân (1348-1358)’ın talebi üzerine, onun saray tarihçisi ve kâtibi İbn Cüzeyy Kelbî tarafından kaleme alınan ve 1355-56 tarihinde bitirilen *Rihle* [İbn Battuta’nın Seyahatleri]⁸⁶ isimli eseri,⁸⁷ XIV. yy.’ın ilk yarısında Karadeniz bölgesi ticaret ve şehir hayatı hakkında, bizzat yerinde görenek bize bilgiler veren en önemli İslâm kaynaklarından.

8. Trabzon Rum Devleti ve XIII. yy.da Karadeniz Ticareti

Venedik Cumhuriyeti, 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi sonucunda Konstantinopolis (İstanbul)’ın Latinlerce işgalini temin etmiş ve akabinde, Galata’daki Cenevizlilere karşılık İstanbul’da ticarî üstünlük kazanmıştı. Oradan Doğuya kaçan Komnenos ailesi üyeleri, Trabzon’a giderek Sinop’dan Kafkas sınırlarına kadar olan yerlerde bir hâkimiyet elde ettiler ve orada Trabzon Rum Devleti (1204-1461)’ni kurdular.⁸⁸ Kültür olarak Grek özelliğine sahip olmakla beraber bu tabiri hiç kullanmayan Komnen sülâlesi mensupları, kendilerini Doğu Roma’nın varisi saydıkları için isim olarak da daima “*Romalı*” tabirini kullandılar.⁸⁹

⁸⁴ Bk. Morgan 2001: 8-10.

⁸⁵ İbragimov 1988: 19-20; İbn Battûta 2000: xxviii-xxix.

⁸⁶ Norris 2004: 7, dn.3. İbn Battûta tarafından söylenen tam adı: *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*.

⁸⁷ İbragimov 1988: 39; İbn Battûta 2001: xxxii-xxxiii; Morgan 2001: 4.

⁸⁸ Devletin kuruluş devri ve 1215 tarihine kadar çevre ile ilişkileri hakkında bk. Karpov 2007: 84-111.

⁸⁹ King 2004: 496.

Trabzon'un, hem Doğu-Batı arasındaki deniz ticaret yollarının üzerinde ve bir mal mübadele merkezi olması, hem de güney kısımlarında bulunan bilhassa gümüş madeni sayesinde bölgeyi iktisaden geliştirmeye başladı. Transit ticaretteki özelliğine binaen XIII. yy.da Batıdan Doğuya giden pek çok seyyah ve elçi (Rubruck, Marco Polo, Geoffrey ve Clavijo gibi) gidiş veya dönüşleri esnasında mutlaka Trabzon'a uğruyorlardı.⁹⁰

Trabzon Rum Devleti, izole edilmiş bir hale düşmemek, hem Karadeniz kuzeyi, hem de Tebriz yolu ile Venedik ve Cenevizli tüccarlar vasıtasıyla güneyi ile ve yine bunlar vasıtasıyla İstanbul ve Batı Dünyası ile irtibat kurabilmek için kapılarını önce Ceneviz, sonra da Venedikli tâcirlere açmak ve dış dünya ile irtibat sağlamak zorundaydı. İstanbul'daki Latin İmparatorluğu Venedikliler tarafından desteklendiği için, buna karşılık olarak Bizans'ın önce İznik'e, 1261 tarihinden sonra tekrar İstanbul'a yerleşen Paleologos Hanedanı ile Trabzon'daki Komnenos Hanedanı, Cenevizlilerce destekliyordu.⁹¹ Altın-Orda Hanlığı ile olan ticaret ilişkilerinde İtalyan tüccarlara bağlı olan Trabzon, Venedikli tüccarların burada ticaret merkezleri oluşturmalarına izin verdi; lüks ticaret mallarının ihracatını yapan Venedikli tüccarlar zamanında Tana ile Trabzon arasında doğrudan bir bağlantı vardı.⁹²

Trabzon Rum Devleti'nin güneyinde 1250'lerden sonra yeni bir devlet olarak Moğol İlhanlı Devleti kuruldu. XIV. yy.ın başlarında bugünkü Gürcistan topraklarına, Trabzon'daki Rum Devleti arazisinin güneyine ve Karadeniz'e kadar sınırlarını genişleten İlhanlılar, Trabzon ile olan iyi ilişkilerinin bir sonucu olarak bu denizde de gemilerini yüzdürebiliyorlardı. Trabzon'u güneydeki İlhanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmada ön plana çıkaran ve aynı zamanda Moğolistan'daki Moğol Kağanlığı ile de iyi ilişkiler kurmaya yönelen hükümdarların başında II. Alexios Komnenos (1297-1330) gelir. Göçebe tehdidine karşı ortak bir tavır belirlemede ve onlarla yapılan savaşlarda da iyi bir başarı yakalayan Komnenos ve İlhanlı idarecileri, bunu ticarî ilişkilerine de yansıtacaklardı. Trabzon idarecilerinin Tebriz ile olan ticarî ilişkilerini genellikle Venedikli tüccarlar sağlıyorlardı. 1330lu yıllarda, Tebriz'de soyulan, malları yağmalanan Venedikli tüccarlar için aracılık yapabilecek Trabzon'da bir memuriyet (*protovestiaros*) kurulmuş idi ki bu, Trabzon'un Moğol başkentinde bile sözünün geçtiğini, bir ağırlığı olduğunu gösterir.⁹³

İlhanlı Devleti'ne tâbi olarak, onlara cizye veren Trabzon, bu dönemde de Doğu ile Batı arasındaki siyasî, ticarî ve diplomatik ilişkilerde bir köprü olma

⁹⁰ Tezcan 2002: 82.

⁹¹ Vernadsky 1962: 152.

⁹² XIV. yy.da Trabzon – Tana ilişkisi hakkında bk. Berindei – Veinstein 1976: 142.

⁹³ Shukurov 2006: 35-36.

özelliğini sürdürmekte idi; hatta Tebriz uleması ile İstanbul *entellektüelleri* arasında en yüksek seviyesine ulaşan bilgi akışı Trabzon üzerinden ve II. Alexios zamanında sağlanıyordu. Ama 1336 yıllarından itibaren İlhanlı Devleti'nin aniden yıkılması, iki devlet arasındaki ittifakın da sona ermesine, o tarihten itibaren de Trabzon Rum Devleti'nin, “*göçebelere karşı olan mücadelesinde dış destekten mahrum olmasına*” sebebiyet verdi.⁹⁴

9. XIV. yy.da Asya ve Avrupa'da Yaşanan Bazı Önemli Olaylar

Avrupa'da “*Yüzyıl Savaşları*” (1337-1396, 1413-1453)'nın yaşandığı XIV. yy., Avrupa ülkeleri için aynı zamanda bir “*felaketler çağı*”, birçok bakımlardan gerek Asya, gerekse Avrupa devletleri ve dolayısıyla Karadeniz ticareti bakımından da çok büyük problemlerin yaşandığı bir zaman olmuştur. Bunlardan ilki “*Büyük Kıtık*”; ikincisi “*Kara Ölüm*”, yani Veba hastalığı; üçüncüsü, İlhanlı Devleti'nin yıkılması, Altın-Orda'da iç karışıklıklar ve İtalyan tüccarların kovulmalarıdır. Ayrıca, Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin yükselmeye başlaması; Çin'deki Moğol Hanedanı (Yüan)'nın kovulması ile Asya'daki kervan ticaretinin zayıflaması; Karadeniz kuzeyindeki İtalyan ticaret kolonilerinin Timur tarafından tahrip edilmesi diğer önemli olaylardır.

9.1 Büyük Kıtık, Doğu ticaret mallarının en büyük pazarı olan Avrupa'da XIV. yy. başlarında ortaya çıktı. 1315-1317 tarihleri arasında Avrupa'nın bilhassa tarım ile uğraşan kuzey ülkelerinde hissedilen bu kıtlık öncesi, 800 ilâ 1300 tarihleri arasında toplam üretim artmış, Avrupa nüfusunda anormal derecede bir artış meydana gelmiş ve mevcut kaynaklar, bu büyük nüfusu besleyemez olmuştu. En iyi şartlarda bulunan topraklar ancak üzerinde bulunan nüfusa yeterli bir kaynak sağlayabiliyordu. XIV. yy.ın başlarına doğru ise Batı Avrupa ikliminde hissedilir bir değişme yaşanmaya başladı; yazlar daha soğuk ve nemli, sonbahar ise fırtınalı geçiyordu. Daha önceleri de kıtlıklar görülmüş ise de beslemek zorunda olduğu bu kadar yoğun bir nüfus ve böylesine uzun süren bir kıtlığa Avrupa ilk defa şahit oluyordu.⁹⁵ 1315 tarihlerine doğru, ekilebilir araziler bile sürülemez oldu; insanlar ormanlardan topladıkları şeyleri yemeğe başladılar ve dolayısıyla kötü beslenme yüzünden ölenler oldu. 1316 İlkbahar ve Yaz aylarında soğuk ve nem tekrar ortaya çıktığında insanlardaki direnç artık daha da azalmış, yiyecek stokları ise tükenmişti. 1317 yılına doğru ise cemiyetin bütün sınıfları bundan etkilenmiş: “*damızlık hayvanlar kesilmiş, tohumluk buğdaylar yenmiş, küçük çocuklar*

⁹⁴ Shukurov 2006: 36-37.

⁹⁵ http://www.the-orb.net/textbooks/nelson/black_death.html

terkedilmişti...”⁹⁶ 1317 yazında iklim tekrar normale döndüğünde nüfusun % 15’i çeşitli hastalıklardan ölmüş, geri kalanlar oldukça zayıf düşmüşlerdi. Kıtık farklı bölgelerde 1322 yılına kadar devam etti, açlığın yanısıra fiyatlar da Avrupa’da hayli yükselmeğe başlamıştı.⁹⁷ İnsan, hayvan ve ihtiyaç duyulan kaynakların eski durumlarına gelebilmeleri için zamana ihtiyaç vardı. 1325 yıllarında beslenme kaynakları eski haline döndüğünde ve nüfus yeniden artmaya başladığında ölüm oranları hâlâ oldukça yüksek, soylu ve din adamları sınıfı bile açlıktan perişandı.⁹⁸ Takip eden yıllarda toplum yavaş yavaş kendine gelmeğe başladığında ise “Kara Ölüm” belası ortaya çıktı.

9.2 İlhanlı Devleti’nin Yıkılması, Altın-Orda’da İç Karışıklıklar ve İtalyan Tüccarların Kovulmaları. Anadolu ve İran ile Kafkasya coğrafyasına hâkim iken Doğu ile yapılan kervan ticaretinde ve bölgenin iktisadî, malî ve ticarî açılarından yeniden kalkınmasında İlhanlı Devleti’nin önemli katkıları olmuştu. Devlet toprakları içerisinde ise İtalyanların ticarî faaliyette bulduklarını; “*en azından 1264 tarihinden beri*” Tebriz’de bir İtalyan ticaret kolonisinin mevcut olduğunu,⁹⁹ meselâ Cenevizlilerin, 1304 yılında Tebriz’de bir “*ticaret yuvası*” kurmuş olduklarını, 1307 tarihinde Trabzon ve Tebriz’deki Ceneviz işletmeleri arasında ticarî münasebetlerin tesis edilmiş olduğunu resmî belgelerden biliyoruz.¹⁰⁰ İlhanlı Devleti, İran’da kurulan merkezî bir devlet olarak, yaklaşık yüzyıl kadar bölgeye hâkim olmuş, M.S. III.-VII. yy.daki Sasanî İmparatorluğu’ndan beri ilk defa olarak Hristiyan Batı ülkeleri ile doğrudan münasebetler tesis etmişti.¹⁰¹ Hatta 1331 yılı sonu - 1332 başında İlhanlı Devleti ile Venedik arasında bir ticaret anlaşması yapılarak, Trabzon ve Tebriz’de İranlı ve İtalyan tüccarların karşılıklı ticaret ilişkilerinin şartlarını belirleyen bir anlaşma yapıldı¹⁰² ki, “*Pontos Grekleri ile Trabzon’da ikamet eden İtalyan tüccarlarının Tebriz ile olan ticaret ilişkilerinin gelişmesi de aynı döneme tekabül ediyordu.*”¹⁰³ Anadolu Selçuklu Devleti, Trabzon Rum Devleti ve bir dönem için İstanbul’daki Bizans İmparatorluğu’nun bile vergi vererek vassalı oldukları İlhanlı Devleti,¹⁰⁴ 1330’lu yıllardan sonra önce zayıflamaya başladı; ardından, baş gösteren iç mücadeleler sonucunda 1335-1336 tarihlerinde yıkılarak yerine bazı devletçikler kuruldu. “*Bundan sonra 1338*

⁹⁶ http://www.the-orb.net/textbooks/nelson/black_death.html

⁹⁷ Tezcan 2007.

⁹⁸ http://www.the-orb.net/textbooks/nelson/black_death.html

⁹⁹ Petech 1962: 552.

¹⁰⁰ Spuler 1957: 473-474; Karpov 2007: 281.

¹⁰¹ Boyle 1968: 416-417.

¹⁰² Karpov 2007: 235.

¹⁰³ Shukurov 2006: 36.

¹⁰⁴ Petruşevskiy 1977: 235.

tarihinde Tebriz'deki Venedik ticareti, Cumhuriyet vatandaşlarına yasaklandı.”¹⁰⁵ Altın-Orda hanı Canıbek zamanında ise Çobanilerin elindeki Azerbaycan toprakları işgal edildi ve hükümdarları katledildi.¹⁰⁶ Bu karışıklıklar esnasında, “*Asya kıtasında 1290-1340 tarihleri arasındaki İtalyan ticaret varlığının en önemli merkezi*”¹⁰⁷ olan Tebriz'deki bir kısım İtalyanlar 1340-1341 tarihlerinde kılıçtan geçirilip diğerleri de şehirden kovuldular.¹⁰⁸ Tebriz, Yaklaşık 10 yıldır devam eden Kafkas bölgesindeki savaşlar ve bu siyasi boşluktan faydalanmak isteyen Altın-Orda hükümdarı Canıbek Han, bölgeden gelen davet üzerine 1356 yılında Güney Azerbaycan ve Tebriz bölgesine bir sefer düzenleyerek bölgeyi bir müddet için ele geçirdi.¹⁰⁹

Bu dönemde, Ceneviz kolonileri ile Altın-Orda idarecileri arasında meydana gelen savaşlar ve 1340'lı yıllarda Altın-Orda'da gözüken iç karışıklıklar da ticarî faaliyetlerin zayıflamasına sebep oldu. Cenevizliler, rakipleri olan ve bu sıralarda Mısır Memlûklerine yönelmiş olan Venedik'e karşı İlhanlı Devleti ile de ticarî ilişkiler kurdukları ve XIV. yy. başındaki Altın-Orda – İlhanlı savaşı esnasında İlhanlıları destekledikleri için¹¹⁰ Tokta Han, Tatar çocuklarını zorla kaçıırıp köle olarak sattıkları bahanesiyle 1308 tarihinde Cenevizlilere saldırdı: Saray şehrindeki tüccarları Solgat'a sürdüğü gibi mallarını müsadere etti, Kefe'yi de kuşattı. Birkaç ay direnen Cenevizliler, sonunda şehri ateşe vererek gemilere binip kaçtılar. Tabiatıyla bu, Karadeniz'deki Ceneviz çıkarlarına vurulmuş ağır bir darbe oldu.¹¹¹ Özbek Han döneminde 9 Eylül 1332 tarihinde Venedikli tüccarlara Tana'da yerleşmeleri konusunda bir imtiyaz verilmiş ve bu, halefi Canıbek Han tarafından da 1342 yılında teyid edilmişti.¹¹² Ancak, Tana'da 1343 tarihinde bir Venedikli tüccarın, Andriolo Çivrano'nun, kendisine tokat veya yumruk atan ve Canıbek Han'ın da tâbii olan bir Moğol ileri gelenini öldürmesi ve bunun akabinde halkın gösterdiği aşırı tepki, sonuçta iki devlet arasında bir savaşa yol açtı; Altın Orda ile ilişkiler tamamen kesildiği gibi Canıbek, Tana'daki bütün İtalyanları 5 yıllığına ülkeden sürdü.¹¹³ Altın-Orda ile İtalyan kolonileri arasında cereyan eden en önemli hadise de, Venedik ve Cenevizlilere karşı Canıbek Han'ın giriştiği ve 1343-1347 tarihleri arasında devam eden bu savaş, başarısızlıkla

¹⁰⁵ Karpov 2007: 235.

¹⁰⁶ <http://www.iranica.com/articles/v11f1/v11f1061.html>

¹⁰⁷ Di Cosmo 2005a: 403.

¹⁰⁸ Tezcan 2002: 84.

¹⁰⁹ Spuler 1957: 153-154.

¹¹⁰ Petruşevskiy 1977: 237.

¹¹¹ Di Cosmo 2005a: 412-413.

¹¹² Berindei – Veinstein 1976: 135; Karpov 1996: 33-34.

¹¹³ Karpov 2007: 238, 288.

neticelenen Kefe kuşatmasına, en sonunda da bütün Avrupa'yı kasıp kavuran "Kara Ölüm" felaketine yol açtı.¹¹⁴ 1347 tarihinde ise Canıbek, Venedik ve Cenova ile ayrı bir barış yaptı ve Tana'da İtalyanların imtiyazlarını kısmen iade etti.¹¹⁵

İtalyanların Altın-Orda ve Tebriz'deki bu olumsuz durumu yüzünden önceden Tebriz, bilahare, İlhanlı hâkimiyetinde kurulmuş olan Sultaniye'den Batıya doğru devam eden mal sevkıyatı 1350'li yıllardan itibaren artık güneyden, Kızıldeniz ve Mısır ile Suriye liman kentlerinden yürütülmeğe başlandı. Ancak aynı durum, ticaretin bilahare yeniden Karadeniz kuzeyinden yapılmaya başlamasına da vesile oldu. Kervanlar zaten 1330'lu yıllardan beri Astarhan'a kadar İstanbul – Tana yolunu izliyordular; oradan ise Astarhan ve Saray şehirlerinden ve daha doğudaki Urgenç (*Organci*) üzerinden Orta Asya ve Çin ile veya Tana-Astarhan-Urgenç-Gazne üzerinden Hindistan ile irtibat kurarak ticaret yapıyorlardı.¹¹⁶ Meselâ 1338'lerde bir ticaret kervanı, Urgenç'den gelen Venedikli Andrea Giustiani ile Astarhan'da karşılaşmıştı.¹¹⁷ İtalyan tüccarların Tebriz'den kovulmaları üzerine, XIV. yy. sonlarından itibaren Karadeniz kuzeyinden yapılan ticaret ve "Hazar Denizi – Astarhan - Tana" üzerinden devam eden ticaret yolu yeniden önem kazanmış oldu; bu arada Cenevizliler, Soğdak'ı da işgal ederek oraya yerleştiler ve buraya *Soldaia* adını verdiler. H. İnalçık, XIV. yy.ın ilk yarısında bölgedeki Cenevizlilerin ticarî faaliyetleri konusunda şu bilgileri vermektedir: "Cenovalılar, İran ham ipeğini ya Azak (Tana)'da, ya da genişleyen ipekli dokuma sanayileri ve ticaretleri için yaşamsal önem kazanan Kefe'de teslim alıp, deniz yoluyla Cenova'ya naklediyorlardı. Şirvan, Gilan ve Mazenderan ipeği deniz yoluyla doğru Astrahan'a taşıyor, oradan ya Volga üzerindeki Saray'a, ya da kervanla Tana'ya gidiyordu. Çin ipeği pahalılandığında, ya da bir zamanlar Asya'yı kucaklamış olan Pax Mongolica'nın ondördüncü yüzyıl ortasında çöküvermesi sonucu, artık hiç ithal edilemez hale geldiğinde, İran ipeğine olan talep büsbütün keskinleşti."¹¹⁸

9.3. Veba. Kıtılığı takiben, Karadeniz kuzeyinde başlayıp hemen bütün Avrupa'yı etkileyen ve "Kara Ölüm" tabir edilen Veba, menşei ve Avrupa'daki etkileri, ilk olarak Cenevizli Gabriele de' Mussi tarafından rapor edilen bilgiye

¹¹⁴ Di Cosmo 2005a: 413-415.

¹¹⁵ Karpov 1996: 37.

¹¹⁶ Berindei – Veinstein 1976: 117, 121.

¹¹⁷ Petech 1962: 559.

¹¹⁸ İnalçık 2000: 271.

dayanır.¹¹⁹ Sanıldığına göre 1320'li yıllarda önce Çin'de başladı, sonra Moğol ordularının hareketleri ve kervan ticareti vasıtasıyla, aynı güzergâhları takiben Ön-Asya'ya gelerek Suriye ve Mısır'da yayılmaya başladı. Bu sıralarda *Yüz Yıl Savaşları* ile uğraşan ve oldukça meşgul bulunan Avrupa'nın güçlü devletleri, veba salgını ve hastalıktan ölenlerin haberleriyle fazla ilgilenmediler. Ama 1340'lara gelindiğinde bu ölümcül hastalık, Akdeniz - Karadeniz ticaretinin en önemli limanlarından, Kırım'da ve Kefe (Theodosios)'de baş gösterdiğinde durum gerçekten vahimdi; Karadeniz'in Batı ile olan ticaretini de oldukça etkileyen ve 3-4 yıl gibi kısa bir zaman devam eden bu salgın münasebetiyle Moğollar'ın askerî taktikleri hakkında da enteresan bilgiler öğreniyoruz.

Vebanın Kefe'ye, oradan da Batıya ne şekilde yayıldığı konusunda muhtelif bilgiler varsa da bunlardan en kabul göreni şudur: Asya'da bir yerde, muhtemelen de Çin'de başlayan veba, bir Ceneviz ticaret gemisi vasıtasıyla Akdeniz ve Karadeniz'den geçip Kırım'daki Kefe limanına geliyor. Altın-Orda Devleti'nin problemlili dönemlerinden olan Camıbek Han zamanında 1343 tarihinden itibaren bir yıl süreyle Kefe kentini kuşatmış olan Moğol kuvvetleri, 1345'de şehre yeniden geldiklerinde nereden geldiği belli olmayan veba, Moğol kuvvetleri arasında hızla yayıldı ve rivayete göre on binlerce Moğol'un ölümüne sebep oldu. Buna fena halde kızan Moğol komutanı, Kefe'yi kuşatarak, ölen askerlerinin cesetlerini toplatıp mancınıklarla şehre attırdı ve bu şekilde şehirde veba salgını yayıldı¹²⁰ ki bu, bazı araştırmacılar tarafından "*biyolojik silahın tarihte kullanıldığı ilk örneklerden biri*" olarak görülmektedir. Bu kuşatmanın sonuçları hakkında kaynaklarda maalesef çok fazla bilgi yoktur.¹²¹ Tehlikeyi gören Moğolların Kefe önlerinden ayrılmalarından sonra bazı Ceneviz tüccarları, gemilerle Kefe'den kaçarak önce İstanbul'a, oradan da Ekim 1347'de Sicilya'daki Messina limanına ulaştı. Ocak 1348'de Cenova kentine varıldığında bu geminin veba salgını altındaki Kefe'den geldiği iyi biliniyordu.¹²² Korkudan hemşehrileri tarafından şehre sokulmayan gemi, daha sonra Marsilya ve Valencia gibi kentlere gitti. Daha sonra bu ölümcül hastalık, Venedik, Piza, Floransa, Paris gibi Avrupa'nın önemli kentlerini sardı: öyle ki 1348-1349'da İspanya, Fransa, Macaristan, İngiltere, İskoçya, İzlanda, Danimarka, Norveç ve İsveç gibi ülkeler, yani Çekoslovakya ve Polonya hariç

¹¹⁹ Wheelis 2002: 971. "Kara Ölüm", menşei, Karadeniz kuzeyinde, Asya ve Avrupa'daki tahrip edici etkisi hakkında bk. Schamiloglu 1993: 450-454; Schamiloglu 2004: 262-266; Schamiloglu 2007; Tezcan 2007.

¹²⁰ Gumilev 2003: 229; Davies 2006: 436; http://www.the-orb.net/textbooks/nelson/black_death.html Veba'nın Karadeniz'den Avrupa ülkelerine yayılması hakkında G. De' Mussi'nin verdiği bilgiler hakkında bk. Wheelis 2002: 972-973.

¹²¹ Karpov 1996: 36.

¹²² Davies 2006: 437.

bütün Batı Avrupa ülkeleri vebaya yakalandılar. Batı Avrupa'yı terk ettikten sonra ise 1351-1353 tarihlerinde Rusya'ya yönelerek önce Pskov'da, bilahare Moskova Büyük Knezliği'nde ortaya çıktı.¹²³ Çağdaş görgü kaynaklarının bıraktıkları kayıtlara göre, bazen, meselâ 1349'da Paris'de bir günde 800 kişi, Floransa'da ise Boccaccio'nun kaydına göre 100.000 kişi ölmüştü (hâlbuki şehrin toplam nüfusu bundan azdı!). “*Yüz Yıl Savaşları*” ile uğraşan Avrupa, küçük hesapları bir müddet için unutmuş ise de Avrupa'nın VI. yy.dan 1840'lara kadar bir daha görmeyeceği bu korkunç salgın, nüfusunun 1 / 3'ünü de tarihten silmişti: hemen her ulaştığı yerde 4 ilâ 6 ay veya bir yıl kadar kalan veba, bazı rakamlara göre, oradaki halkın % 30'unun ölümü ile neticeleniyordu. Bugün varılan tahminî rakamlara göre, İngiltere'de 1.5 ilâ 2 milyon kişi, Fransa'da 8 milyon, bütün Avrupa'da ise 30 milyon kişi ölmüştü.¹²⁴ Fransa ve İngiltere gibi gelişmekte olan ve aynı zamanda “*Yüz Yıl Savaşları*”nın etraflarında döndüğü ülkelerde geniş araziler artık ya tamamen boşalmış, ya da terk edilmişti.¹²⁵

9.4. Anadolu ve Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin Yükselmeye Başlaması ve İtalyanlar. Gerek XIV. yy.ın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli'de güçlenmesi, gerekse yukarıda bahsedildiği şekilde Tebriz ve Tana'da İtalyan tüccarlara reva görülen muamele üzerine Venedik ve Ceneviz, Doğuda ve Karadeniz'de sarsılmaya başlayan ticarî menfaatlerini Osmanlı Devleti üzerinden ve Akdeniz ile Ege Denizi mıntıklarında aramaya başladılar. Cenevizliler, ağırlık kazanan Anadolu ve Osmanlı Devleti ile birlikte, 1352 tarihinde Orhan Gazi ile bir anlaşma yaparak ilk ticarî imtiyazlarını koparmayı başardılar. Artık İran ipeği ticareti, Karadeniz liman kenti Trabzon ile Pera veya İstanbul üzerinden ve Cenevizliler tarafından yapıyordu.¹²⁶ Doğudaki durumun vehametini gören Cenova, ticaretteki ağırlık noktasını artık tekrar Karadeniz ve İstanbul'a kaydırınca, ticaretteki rakibi Venedik'in gerek Akdeniz ve Ege'de, gerekse Marmara kıyılarındaki varlığına son vermek için, Bizanslılar ve Türkler arasındaki kavgada, Türkleri destekledi. Bizans'ın yanında yer alan Venedik ile olan problemlerinden dolayı Osmanlı sultanı Orhan Gazi tarafından da desteklenen Cenevizliler, Venediklilerin çekilmesi üzerine 1352 tarihinde İstanbul'u kuşattılar ve onu 6 Mayıs 1352'de kendi lehlerine ağır bir anlaşma yapmağa mecbur bıraktılar.¹²⁷ Sonuçta gerek

¹²³ Gumilev 2003: 229.

¹²⁴ Davies 2006: 436-439.

¹²⁵ Ferguson 1962: 132-133.

¹²⁶ İnalçık 2000: 269-271.

¹²⁷ Nicol 2000: 262-264.

Galata'da, gerekse Karadeniz ticaretinde aldıkları yeni imtiyazlarla daha üstün hale geldiler.

9.5. Yüan Hanedanı'nın Çin'den Kovulması ve Asya'daki Kervan Ticaretinin Zayıflaması. Bilhassa Kubilay Kağan döneminde (1260-1294) Çin'deki Yüan Sülâlesi, ticarete önem vererek, çok daha önceleri Kanton bölgesine yerleştirilmiş olan Müslüman tüccar ve devlet adamlarını ülke yönetimine getirmişti. Buradaki Quanzhou şehri, XIII. yy. sonlarındaki Marco Polo ile XIV. yy.daki İbn Battuta tarafından dünyanın en büyük iki ticaret limanı olarak zikredilir. Marco Polo'nun dediğine göre rakibi Arık-Böke'yi bertaraf eden ve İmparatorluğu yeniden yoluna koyan Kubilay Kağan, Çin'den Karadeniz kuzeyine kadar uçsuz bucaksız ülkenin en büyük hükümdarı olarak, Avrupa ile ticareti teşvik etmiş, Çin'i Rusya'ya bağlayan ve XIV. yy.ın ilk yarısındaki Pegolotti'nin belirttiğine göre Pekin (Hanbalık)'i Tana'ya bağlayan yol sistemi¹²⁸ ağını düzenleyerek haberciler için anayollar üzerinde her biri 25-30 mil mesafede 10.000 kadar posta istasyonu kurduymuştu; istasyonun büyüklüğü veya ihtiyaca göre atların sayısı 300 ilâ 400 arasında değişiyordu. Seyyahlar, elçiler ve tüccarlar için de anayola uzak yerlerde yine her biri 35-40 mil uzaklıkta istasyonlar oluşturulmuştu; buralarda geceleyecek yerler, taze atlar ve yiyecek bulabiliyorlardı.¹²⁹ Bütün bunların masrafı da Kubilay Kağan ("*Büyük Efendi*") tarafından karşılanıyordu. Yine Sibiry'a'da, bir istasyondan diğerine elçi, haber, yiyecek vs. taşıyan ve köpekler tarafından çekilen gruplar oluşturulmuştu.¹³⁰ Kubilay Kağan, Moğollar'a bağlı bütün bölgelerde geçerli olacak tek bir kanun ve vergi sistemi getirmeyi de düşünüyordu. Kısmen denizden, karadan ise Müslüman ve Orta-Asyalı tüccarlar tarafından yapılan bu ticaret, XIV. yy.ın ilk yarısı içerisinde başlayan isyanlar ve 1366'da silahlı tüccarlar tarafından oluşturulan "*Sipahi*"lerin ("*yisibaxi*") Çinliler tarafından bertaraf edilmesinden ve on binlercesinin katledilmesinden sonra yakalanabilen bütün Batılılar öldürüldü. Moğollar Çin'den kovuldu ve 1368 tarihinde Çin'deki Yüan Hanedanı sona erdi; yerine kurulan Ming Hanedanı da sınırlarını milletlerarası ticarete kapattı.¹³¹ Yüan Hanedanı'nın çöküşü, Batıdaki İlhanlı ve Altın-Orda Devletlerinde ise bir yükselme ve aynı zamanda karışıklık dönemini de beraberinde getirdi. Ticareti teşvik eden bu hanedanın yıkılması, haliyle Akdeniz ve Karadeniz ticaretine de büyük bir darbe vurmuş olmalıdır.

9.6. Karadeniz kuzeyindeki İtalyan ticaret kolonilerinin Timur tarafından tahribi. Karadeniz kuzeyindeki İtalyan kolonileri, her iki tarafın

¹²⁸ Pegolotti, bu yolun tasvirini yapan ilk Batılı idi. Bk. Heyd 1936 / II: 189, 376.

¹²⁹ Marco Polo 1986: 89; Marco Polo 2003: 259-260.

¹³⁰ Wienczek vd. 1980: 84.

¹³¹ Di Cosmo 2005a: 403.

menfaatine olarak, Altın-Orda hanlarıyla anlaşma yaparak onlara ticarî ve ekonomik bir kâr da sağlamakta idiler. XIV. yy.ın sonlarına doğru Altın-Orda Devleti ile Timur arasında meydana gelen siyasî mücadele ve meydana gelen savaşlar sonucunda Timur, 1395 / 1396 tarihlerindeki ikinci sefer sırasında Karadeniz ve Hazar Denizi kuzeyindeki İtalyan ticaret kolonilerini, bu arada en önemlilerinden Tana (Azov / Azak)'yı, Hacı Tarhan (Ejderhan / Astarhan) ve başkent Saray gibi ticaret merkezlerini "*bilinçli ve kasıtlı olarak*" yağma ettirip, son ikisini yaktırarak ortadan kaldırdı.¹³² Başkent Sarâ[y], XIV. yy. başlarında şehri ziyaret eden İbn Battuta'nın dediğine göre, "*çok büyük*", tıklım tıklım cadde ve sokakları, "*kalabalık nüfusu*"¹³³ ile "*dünyanın en güzel şehirlerinden*" biri idi.¹³⁴ Hacı Tarhan hakkında da yine o, "*çarşuları muhteşem*" ve "*gördüğüm şehirlerin en güzellerindendir*"¹³⁵ ifadesini kullanır.

Gerek Altın-Orda'nın, gerekse onun önemli merkezlerinin tahribi, daha kuzeydeki Rusya'nın işine yaradı.¹³⁶ W. Heyd ve H. İnalçık'ın görüşüne göre Timur'u bu tahrip hareketini yapmaya iten en önemli sebep, deniz yoluyla Astarhan'a gitmekte olan ham ipek kaynaklarını, kendi hâkimiyetinde bulunan ve yeniden "*ham ipek ve ipekli dokuma ticaretinin merkezi haline getirmek*" istediği Tebriz'e çekmek, daha önce Astarhan - Tana güzergâhını takip eden "*Tatar Yolu*"nun güneye kaymasını sağlamaktı.

Gerçekten de bir müddet sonra bu yol Suriye tarafına kaydı. Anadolu'nun Timur eline geçmesinden itibaren de "*Tatar Yolu*" tahrip oldu ve güzergâh Tebriz - Anadolu hattına kaydı.¹³⁷ Öyle ki Karadeniz ticareti bu darbeden sonra kervancılar ve Ceneviz ile Venedikliler için artık güvenli olmaktan çıktı; gümrük gelirleri de muhtemelen büyük ölçüde düştü.¹³⁸ Azak ve Karadeniz havzasındaki bütün pozisyonunu kaybetmesi demek olan böyle bir durum yaşanmaması için her türlü diplomatik tedbiri alan, "*Osmanlı sultanı*"na, "*Tatar imparatoru*"na ve "*Trabzon vasileusu*"na elçiler gönderen Venedik¹³⁹'e rağmen Karadeniz ticareti, böylelikle XV. yy.ın ikinci yarısına kadar uzun bir dönem için çökmüş oldu.

¹³² Bk. Berindei – Veinstein 1976: 124, 128-129; Karpov 2007: 252.

¹³³ İbn Fazlullah El-Ömerî'ye göre 100.000'den fazla nüfusa sahipti. Bk. İbn Battûta 2000: 543.

¹³⁴ İbn Battûta 2000: 517.

¹³⁵ İbn Battûta 2000: 485.

¹³⁶ Yakubovskiy 1976: 260-263. Bu konuda ayrıca bk. Manz 2006: 100.

¹³⁷ Heyd 1936 / II: 377; Berindei – Veinstein 1976: 129; İnalçık 2000: 274.

¹³⁸ İnalçık 2000: 274; Tezcan 2002: 84-85.

¹³⁹ Karpov 2007: 252.

10. “Pax Mongolica” (Moğol Barışı)

“Pax Mongolica”; XIII. ve XIV. yy.da Orta Asya, Çin, Yakın Doğu ve Avrasya kıtasının Moğollar tarafından zaptından sonra bunun geniş Avrasya’da oturan ahalinin sosyal, kültürel ve iktisadî hayatına Avrupalı âlimlerce iddia edilen “müsbet” etkilerini anlatmak, yaklaşık yüz yıl süren Moğol denetimi ve Batıya sağladığı büyük fırsatlar sayesinde Doğunun her türlü imkânından faydalanan Batılı tüccar ve misyonerlerin, diplomatların kendi açılardan elde ettikleri “kazanımları”, kolay haberleşme ve ticaret neticesinde Batı ülkelerindeki zenginleşmeyi ifade etmek maksadıyla Batılı bilginlerce “uydurulmuş” bir tabir olup, Avrasya’da Batılılara nisbeten açık olan bu ticaret yapma, seyahat etme ve Uzak Asya’daki Hristiyan kardeşlerine kavuşma dönemine verilen bir addır.¹⁴⁰

1220’lerden 1240’lı yıllara kadar süren başlangıçtaki Moğol tehdidi ve korkusu altında Hristiyan Batı dünyası ile liderleri olan Papalık, istilâ tehdidinin 1240’larda Avrupa kapılarına dayanması üzerine telaşlandılar ve Moğol kağanlarına ardı ardına elçiler gönderdiler. O zamana kadar Batılılar, Müslüman Orta Doğu ötesindeki Asya kıtasından bîhaberdi ve 1241 tarihinde kendisini Avrupa’nın göbeğinde tehdit eden halkı da tanımıyordu: Doğu’dan gelen ve bilinmeyen bir Asya kavmi, medeniyetinin varlığını tehdit ediyordu.¹⁴¹ Başını Papalık ve Fransa’nın çektiği Batı Dünyası, Moğolları daha yakından tanımak, onları Hristiyanlaştırarak mümkünse İslâm dünyası ve Müslüman Türkler üzerine kışkırtmak için misyonerler yolladı; bunu büyük çapta ticaretle uğraşan Batılı tüccarlar ve seyyahlar takip etti. Artık, Avrupa’da XVIII. yy.da bile revaçta olan “Doğu Doğudur, Batı da Batı. Bu ikisi hiçbir zaman buluşamayacaklardır” görüşü sona ermişti, çünkü “Pax Mongolica” yani “Moğol Barışı” gelmişti. Bu “Barış” sayesinde uzak mesafeli seyahatler ve ticaret güven altına alınarak kolaylaşmış, yerleşik medeniyetin temsilcileri teşvik edilmişti.¹⁴² XIV. yy. ilk yarısındaki Pegolotti, Karadeniz kuzeyinden Çin’e kadar olan ticaret ağından bahsederken şunları söylüyor: “Tana’dan Cathay (Çin)’a kadar seyahat ettiğiniz yol, bu (yolu) kullanan tüccarların söylediğine göre, gündüz veya gece olsun, tamamen güvenlidir. Sadece, eğer tüccar yolda ölürse, ona ait olan her şey, öldüğü esnada ülkeye sahip olan kişinin bahşişi olacaktır... Diğer bir tehlike de, ülke sahibinin öldüğü ve hükümdar olacak yeni kişi ilân edilmeden önceki zamandır; bu tür kesintiler sırasında Franklara ve sair yabancılara tatbik edilen düzensizlikler zaman zaman oluyor...”¹⁴³

¹⁴⁰ Guzman 2000b: 2; http://en.wikipedia.org/wiki/Pax_Mongolica

¹⁴¹ Guzman 1991: 31.

¹⁴² Allsen 2001: 4.

¹⁴³ <http://www.silk-road.com/artl/paxmongolica.shtml>

Çünkü Moğol İmparatorluğu'nda tüccarlara verilen hak ve imtiyazlar, ilânihaye olmayıp, o imtiyazı veren hükümdarın hâkimiyet zamanı ile kâim idi ve yeni işbaşına geçen hükümdar devrinde sözleşme ve anlaşmaların yenilenmesi gerekiyordu; tabiatıyla bu durum, birçok sıkıntıyı da beraberinde getiriyordu. İşte, Pegolotti'nin yukarıda anlattığı seyahat ve ticaret serbestisi, Moğollar tarafından oluşturulan ve en azından bir dönem için ticaret ve haberleşmeyi kolaylaştıran bir durumdu.

XIII. yy. ortalarından XIV. yy. ortalarına kadar (1260-1350) yaklaşık yüzyıl devam edecek olan “*Pax Mongolica*” dönemi¹⁴⁴ hakkında bize bilhassa Batılı ve Hristiyan misyonerler, tüccarlar, seyyahlar önemli bilgiler verirler ki Plano Carpini, Rubruck, Pegolotti, Marco Polo¹⁴⁵ ve Müslüman İbn Battuta bunlardan başlıcalarıdır. Bunlar sayesinde biz, yalnızca Moğollar değil, bütün Türk ve İslâm Dünyası, Asya'daki siyasî, içtimaî ve ticarî durum hakkında oldukça teferruatlı bilgiler elde ediyoruz.

“*Pax Mongolica*”yı N. di Cosmo, “*farazî bir globalleşme tarihinin sözlü planı, erken modern çağın ‘antechamber’i / ‘dış odası’, yani bir geçiş devri*”¹⁴⁶ olarak tarif etmektedir. “*Pax Mongolica*”, XIII. ve XIV. yy.lardaki “çok kültürlü çapraz-döllenme”ye yol açtı. Dünyadaki birçok “ilk”ler, bu “Moğol Barışı” esnasında gerçekleşti: Batı, İslâm ülkelerini ve medeniyetini, kütüphanelerini, zenginliklerini tanıdı; Çin’i ve Çin medeniyet ürünlerini, Güney Çin’i, Hindistan’ı ve başta baharat olmak üzere kıymetli ürünlerinin ne kadar ucuz olduğunu, giriş-çıkışlarını ve geçiş güzergâhlarını, bunlara nasıl sahip olabileceğini öğrendi. Yerleşik insanların oturdukları Çin, Müslüman Orta Doğu ve Rusya gibi merkezlerde son derece dramatik sonuçlara sebebiyet veren bu dönem Moğol istilâsı, bütün Avrasya ülkelerine doğrudan etkide bulunurken, İslâm dünyası, Moğollar devrinde bu gibi “*yabancı*” kaynaklı gelişmelere kapılarını kapattığı için yeni fikir ve keşifler fazla müessir olamadı. Avrupa’da ise yeni fikirler, uygulamalar, eşyalar, tıp ve bilimle ilgili her türlü “*müsbet*”

¹⁴⁴ J. Abu-Lugod ise bu “dünya sistemi” için 1250-1350 tarihlerini vermektedir. Bk. Abu-Lugod 1987-88: 7. *Pax Mongolica* hakkında Cl. Müller’in verdiği bilgiler doğru, ancak tarihler (1127-1260) (Rifat 2006: 282) –eğer bir zühul sonucu değilse- hepten yanlış ve gerçeklerden uzaktır. Batı ile Doğu arasındaki diplomatik ve ticarî ilişkiler XIII. yy.ın ortalarında daha yeni başlamıştı. Gerçek anlamda münasebetler ve “barış” dönemi ise Kubilay Kağan’ın tahta çıkması ile oluşmuştur, dolayısıyla onun tahta geçiş tarihini aynı zamanda “*Pax Mongolica*”nın sonu olarak almak yanlıştır.

¹⁴⁵ Polo kardeşlerin maceraları ve Marco Polo’nun Çin’deki faaliyetleri hakkında bk. Allsen 2001: 59-62.

¹⁴⁶ Bk. Di Cosmo 2000b: 281.

katkılarına yol açtı. Barut ve matbaa gibi Çin icadı olan gelişmeler bu dönemde Orta Doğu'ya, oradan da Avrupa'ya geçti.¹⁴⁷

Maamafih “*Pax Mongolica*” kısa sürdü, zaten Moğol “*ulus*”ları arasındaki çekişmeler ve devletlerin kendi iç mücadeleleri yüzünden sürekli tehdit altındaydı; yüz yıl sonra da ortadan kalktı. Bazan, bu yüz yıl süren “*Pax Mongolica*”ya ve bunun XIV. yy. ortalarında sona ermiş olmasına da fazla vurgu yapılmaktadır. Altın-Orda ile İlhanlı Devletleri arasındaki savaş, zaman zaman gözükür: Moğol idarecilerin Kefe ve Tana gibi kolonileri “*cezalandırıcı*” seferleri, bu Moğol Barışı'nın sınırlarını açıkça göstermektedir.¹⁴⁸

Hâlbuki Moğol Barışı daha sona ermeden, meselâ İran üzerinden yapılan ticaret çoktan kesintiye uğramışken, Karadeniz kuzeyinden yapılan ve bilhassa İtalyan tüccarlarca gerçekleştirilen ticaret ve buradaki İtalyan “*üs*”leri: 1360'lardan itibaren gözükmeye başlayan zayıf Moğol idaresi ve Altın-Orda içerisindeki dâhilî savaşlar, Timur'un öldürücü darbesine rağmen Osmanlı fethi zamanına kadar XV. yy.da bile faal olmaya devam etti.¹⁴⁹ XIV. yy. ortalarına kadar Cenevizli tüccarlar, gerek Çin'i, gerekse İtalyan şehir devletlerini ziyaret edebiliyorlardı. 1336 tarihinde Papa XII. Benedict'e yazılmış mektup ile Çin sarayına at ve kıymetli eşyalar getirildiği hakkındaki mektup ve buna cevaben Büyük Moğol Kağanı'nın elçisi sıfatıyla 1338 tarihinde Venedik ve Cenova'ya ziyaret ederek onlardan at ve başka hediyeler talep eden Cenova'lı tüccar Andalo da Savignone örneği¹⁵⁰, bu ziyaretlere birer örnektir. Ayrıca, 1342 tarihinde bir “*Frank*” ülkesinden Çin'e at takdim etmeye gelen ve *Yüanshi*'da da bahsedilen heyet, diğer bir örnek teşkil eder.¹⁵¹

Fakat 1350-1355 tarihlerindeki savaşlar, İlhanlı Devleti'nin parçalanması, Canıbek Han'ın ölümünden sonra Altın-Orda Hanlığı'nda ve Bizans'daki iç çekişmeler, Çin'de Yüan Hanedanı'nın çöküşü; aynı tarihlerde yani 1360'larda “*Pax Mongolica*”nın da sükûtuyla yolların emniyetsizliği, takip eden dönemde Timur zamanında Orta Asya'daki durum, Venedik ve Cenevizlilerin artık bir daha bu uzak diyarlarla diplomatik ilişkilere girmeyi arzu etmemeleri gibi sebepler, milletlerarası ticaretin sona ermesinde müessir olmuştur.¹⁵²

¹⁴⁷ Bk. Guzman 2000a: 414; Guzman 2000b: 5; Guzman 2000c: 5-6. *Pax Mongolica*'nın kültürel etkileri konusunda ayrıca bk. Rifat 2006: 283-284.

¹⁴⁸ Di Cosmo 2005b: 283-284.

¹⁴⁹ Di Cosmo 2005a: 394; Di Cosmo 2005b: 284.

¹⁵⁰ Andalo, Moğol Kağanı Togon Temür'ün Papa nezdindeki elçisi idi ve Papa'ya hitaben yazdığı mektubu da o götürmüştü. Onun faaliyetleri hakkında bk. Petech 1962: 554-555.

¹⁵¹ Di Cosmo 2005b: 287.

¹⁵² Karpov 1996: 42; Di Cosmo 2005a: 418; Di Cosmo 2005b: 290.

İran ve Çin'deki Moğol hanlıklarının XIV. yy. ortalarına doğru çöküşe geçmesi ile Avrasya kıyı boylarındaki medeniyetler arasındaki kültürel etkileşim ve değiş-tokuş da çöküşe geçtiğine göre, Avrupa Hristiyanları ile Asya Moğollarının birbirlerini etkiledikleri bu "*Pax Mongolica*" dönemi, G. Guzman'ın ifadesiyle, "*Modern çağdan önce büyük kültürel çapraz-döllenmenin son merhalesini*"¹⁵³ teşkil ediyordu. Bu dönem, yine Guzman'ın ifadesiyle, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından bu yana, geride bıraktığı ananevî Akdeniz kültürleri dışındaki tamamen farklı yabancı bir medeniyetle Batının ilk defa temas kurmasının ve verdiği reaksiyonun da izlerini taşıyor: "*demek ki XIII. yy.daki Hristiyan – Moğol etkileşimi, Avrupa'nın kültürlerarası ilk gerçek tecrübesini temsil etmektedir. Binaenaleyh, bu deneyim, Batının entellektüel tarihinin gelişimini, bilhassa insanlık ve tarih konularındaki Batılı dünya görüşünün doğuşunu anlamak bakımından son derece önemlidir.*"¹⁵⁴

Sonuç olarak, Nicola di Cosmo'nun dediği gibi, "*...Avrupa ve Asya tarihçilerinin yaptığı çalışmalar gösterdi ki göçebe istilâlarının hâkim olduğu devirler, medeniyeti "iki kat" geri götüren sırf travmatik karartmalardan ibaret olmayıp aynı zamanda, yakıp yıkma ve yağmaların olduğu ender zamanlarda bile müsbet gelişmelerle medeniyetin en azından kısmen telafi edildiği devirlerdir. Tarihçiler arasındaki bu temayül, Avrasya içerisinden oluşmasına ve gelişmesine göçebelerin izin verdiği münasebetlerin, ilk ve en iyi bilinen kesin destek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu, Moğol fetihlerini takip eden asırda bilhassa bârizdir: o dönemde Türk-Moğol sarayları, orduları ve devlet görevlileri, insanların ve malların Çin'den Akdeniz'e akışını düzenleyen anlaşmalar ve şartlar imzaladılar. Dünya, daha açık oldu, uzak diyarlar daha yakınlaştı; seyahatler ve kültürel değiş-tokuş sonucunda bilgi de arttı.*"¹⁵⁵

XIII. yy. ortalarına doğru Batı Avrupa ile Çin'e kadar uzanan Doğu, şimdi "*dünya sistemi*" diyebileceğimiz bir ticaret sistemi ile birbirine bağlandı. Çin porselenleri de ilk defa bu dönemde, "*Pax Mongolica*" denen çağda Batıya transfer edilmeye başlandı. Çinlileri *ch'ao* adını verdikleri ve Moğolların onlardan alarak Asya'da kullanımını yaygınlaştırdıkları ve *çav* dedikleri kâğıt para, batıya geçerek orada bugünkü *çek* halini aldı. XIII. yy.da Asya, teknolojik ve müessese bakımlarından Batıdan çok daha ilerideydi. 150 yıl sonra dengeler değişmiş, XVI. yy.a geldiğimizde ise Avrupa, Asya'yı geride bırakmıştı.¹⁵⁶

¹⁵³ Guzman 1988: 570.

¹⁵⁴ Guzman 1991: 53-54.

¹⁵⁵ Di Cosmo 2005a: 391.

¹⁵⁶ Abu-Lugod 1987-88: 5.

Doğu ile olan bu irtibatta İtalyan şehir devletleri ve bunların deniz ticareti en önemli yeri işgal ediyordu.

“İtalyan ticaretinin Asya kıtasına girmesine imkân veren en mühim faktör, 1261 yılında Bizans’ın Cenova ile yaptığı Nif (Kemalpaşa) Anlaşması’nın yanısıra, hiç şüphesiz, Moğol işbirliği idi”.¹⁵⁷ Moğollar, ister Doğudan, ister Batıdan olsun, ticaret erbabı ile yaptıkları anlaşmalarla hem ticareti, hem de iki “dünya”nın karşılıklı ilişkilerini, sebepleri herne olursa olsun, teşvik etmişlerdir. *“XIII. - XIV. yy.larda Avrupa ile Asya’nın yakınlaşmasına ve birbirlerini daha önce hiç olmadığı kadar daha iyi tanımalarına”* izin veren Moğollar, daha doğrusu Altın-Orda idarecileri ticaretin gelişmesinde de merkezî bir rol oynamışlardır.¹⁵⁸

Fakat burada göz ardı edilen bir diğer husus, Moğolların etkisinin bazan küçümsenmesi, bazan da haddinden fazla abartılmasıdır. Meselâ Karadeniz kuzeyindeki İtalyan ticareti, eğer Moğol hâkimiyeti ve devletin sağladığı her türlü rahat imkân olmasaydı bu kadar etkili ve geniş alana yayılamayacaktı; burada İtalyan şehir devletlerinden ziyade Moğolların durumu daha öne çıkmaktadır. Bu ticaret ve gelişme, Moğolların istediği ve izin verdiği: zaman, şartlar ve imkânlar ölçüsünde ancak gelişebilmiştir.

¹⁵⁷ Di Cosmo 2000b: 279.

¹⁵⁸ Di Cosmo 2005a: 392-393.

BİBLİYOGRAFYA

- Abu-Lugod, J. 1987-88, "The Shape of the World System in the Thirteenth Century", *Studies in Comparative Developments*, Winter, 3-25.
- Allsen, Th. T. 2001 *Conquest and Culture in Mongol Eurasia*, Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge University Press.
- Bayındır, Asiye 2008 *Moğollar Döneminde Orta Asya – Papalık İlişkileri*, KTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Çalışması, Trabzon.
- Beaujard, Ph. 2005 "The Indian Ocean in Eurasian and African World-Systems before the Sixteenth Century", *JWH*, 16 / 4, 411-465.
- Berindei, M. – G. Veinstein 1976, "La Tana – Azaq de la Présence italienne à l'Empire ottomane (fin XIIIe-milieu XVIe siècle)", *Turcica. Revue d'Etudes Turques*, T. VIII / 1, 110-201.
- Boyle, J. A. 1968 "Dynastic and Political History of the Īl-khāns", The Cambridge History of Iran, Vol. 5, *The Saljuq and Mongol Periods*, edited by J. A. Boyle, Cambridge University Press, 303-421.
- Crises and Recovery* Chapter 2, *Crises and Recovery in Eurasia, 1300s-1500s*, 2006, 43-77.
- Dalay, Ç. 1970 "Bor'ba za velikohanskiy prestol pri Hubilae i ego preemnikah", *Tataro-Mongoli v Azii i Evrope. Sbornik statey*, Otvetstvennyy Redaktor S. L. Tihvinskiy, İzdanie 2-e, İzd-vo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı, Moskva, 323-334.
- Davies, N. 2006 *Avrupa Tarihi*, Çeviri Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay, Çevirenler: B. Çığman, E. Topçugil, K. Emiroğlu, S. Kaya, İmge Kitabevi.
- Demirkent, I. 2000 "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa bir Bakış", *TD, 1995-2000 Prof. Dr. Fikret Işıltan Hattıra Sayısı*, İstanbul, 137-154.
- Di Cosmo, N. 2005a "Mongols and Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and the Fourteenth Centuries: Convergences

- and Conflicts”, *Mongols, Turcs, and Others. Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Ed. by R. Amitai and M. Biran, Brill Leiden, Boston, 391-424.
- Di Cosmo, N. 2005b “Venice, Genoa, the Golden Horde, and the Limits of European Expansion in Asia”, *Il codice Cumanico e il suo Mondo*, Atti del Colloquio Internazionale Venezia, 6-7 Dicembre 2002, Centro Tedesco di Studi Veneziani, a cura di Felicitas Schmieder e Peter Schreiner, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 279-296.
- Ferguson, W.K. 1962 *Europe in Transition, 1300-1520*, Houghton, Mifflin, Boston.
- Ferrier, R. 1986 “Trade from the Mid-14th Century to the End of the Safavid Period”, *The Cambridge History of Iran, Vol. 6. The Timurid and Safavid Periods*, Edited by P. Jackson and L. Lockhart, Cambridge University Press, Cambridge, London, 412-490.
- Fleet, K. 1999 *European and Islamic Trade in the Early Otoman State. The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge University Press.
- Frank, I. M. – D. M. Brownstone 1984, *To the Ends of the Earth. The Great Travel and Trade Routes of Human History*, A Hudson Group Book, Facts On File Publications, New York, Oxford.
- Gumilev, L.N. 2003 *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, II. Cilt, Rusçadan Çeviren: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Guzman, G.G. 1970 “Simon of Saint-Quentin as Historian of the Mongols and Seljuk Turks”, *Medievalia et Humanistica*, New Serie, 3, 155-178.
- Guzman, G.G. 1971 “Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission of the Mongol Baiju: A Reappraisal”, *Speculum, A Journal of Medieval Studies*, Vol. XLVI / 2, April, 232-249.
- Guzman, G. 1985 “Christian Europe and Mongol Asia: First Medieval Intercultural Contact between East and West”, *Proceedings of the Illinois Medieval Association*, Volume Two, Edited by M. D. Johnson and S. M. Riley, 227-244.

- Guzman, G.G. 1988 "Were the Barbarians a Negative or Positive Factor in Ancient and Medieval History?", *The Historian*, L / 4, 558-572.
- Guzman, G.G. 1991 "Reports of Mongol Cannibalism in the Thirteenth-Century Latin Sources: Oriental Fact or Western Fiction?", *Discovering New Worlds. Essays on Medieval Ezploration and Imagination*, Edited by Scott D. Westrem, Garland Publishing, Inc. New York & London, 31-68.
- Guzman, G.G. 1996 "European Clerical Envoys to the Mongols: Reports of the Western Merchants in Eastern Europe and Central Asia, 1231-1255", *Journal of Medieval History*, 22 / 1, 53-67.
- Guzman, G.G. 2000a "Andrew of Longjumeau", "Mongols (Thirteenth and Fourteenth Centuries)", "Simon of Saint-Quentin" maddeleri, *Trade, Travel, and Exploration in the Middle Ages. An Encyclopedia*, Ed. J. B. Friedman, K. M. Figg, Garland Publishing, Inc., New York & London, 20-22, 408-415, 561-562.
- Guzman, G. 2000b "The Mongols", *Encarta – The Microsoft Online Encyclopedie*, 1-5.
- Guzman, G. 2000c "Steppe Barbarians", *Encarta – The Microsoft Online Encyclopedie*, 1-6.
- Hamilton, B. 2005 "P. Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, Harlow, Pearson Longman, 2005", *JRAS*, Series 3, 15, 3, 362-364.
- Heyd, W. 1936 *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Âge*, Édition française refondue et considérablement augmentée par l'Auteur, Publiée sur le Patronage de la Société de l'Orient Latin par Furcy Rainaud, vol. II, Ilme Réimpression, Otto Harrassowitz, Leipzig.
- Heyd, W. 2000 *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçeye Çeviren: Ord. Prof. Enver Ziya Karal, TTK Yay., Ankara.
- İbragimov, İ. 1988 *İbn Battuta i ego Puteşestviya po Sredney Azii*, Moskva, Nauka (Web versiyonu: <http://www.vostlit.narod.ru/Texts/rus5/Battuta/vved1.ht>)

- İbn Battûta 2000 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I. Cilt, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, YKY, İstanbul.
- İnalçık, H. 2000 *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Editör: Halil İnalçık ve Donald Quataert, I. Cilt: 1300-1600, Halil İnalçık, Türkçeye Çeviren: Halil Berktaş, İstanbul, Eren Yayıncılık.*
- Jackson, P. "Golden Horde", *EnIr* (<http://www.iranica.com/articles/v11f1/v11f1061.html>)
- Jordan, W. C. 1996 *The Great famine: Northern Europe in the Early Fourteenth Century*, Ewing, NJ, USA: Princeton University Press.
- Kafalı, M. 1976 *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Karpov, S. P. 1983 "İtal'yanskaya torgovlya v Trapezunde i ee vozdeystvie na ekonomiku pozdnevizantiyskogo goroda", *VV*, 44, 81-87.
- Karpov, S. P. 1987 "Kontrakt Kommendi v Ital'yanskoy torgovle v Yujnom Priçernomor'e (XIII-XIV vv.)", *VV*, 48, 23-32.
- Karpov, S. P. 1988 "Kredit v Sisteme Ital'yanskoy Torgovli v Yujnom Priçernomor'e (XIII-XV vv.)", *VV*, 49, 40-49.
- Karpov, S. P. 1989 "Torgovlya Zernom v Yujnom Priçernomor'e v XIII-XV vv.", *VV*, 50, 26-34.
- Karpov, S. P. 1996 "Génois et Byzantins face à la Crise de Tana de 1343 d'après les Documents d'Archives Inédits", *Byzantinische Forschungen*, 22, 33-51.
- Karpov, S. P. 2003 "I Genovesi nel Mar Nero: alti magistrati di Caffa di fronte alle accuse", *Comuni e Memoria Storica. Alle origini del comune di Genova*, Atti del Convegno di Studi, Genova, 24-26 settembre 2001, Genova, 583-593.
- Karpov, S. P. 2004 "Les Empereurs de Trébizonde, débiteurs des Génois", *Chemin d'Outre-Mer. Etudes d'Histoire sur la Méditerranée médiévale offerte à Michel Balard*, Textes réunis par D. Coulon, C. Otten-Froux, P. Pages et Dominique Valérian, Tome II, Centre de Recherche

- d'Histoire et de Civilisation Byzantines, Publication de la Sorbonne, 489-494.
- Karpov, S. P. 2007 *İstoriya Trapezundskoy İmperii*, Nauçnoe izdanie, Seriya Vizantiyskaya Biblioteka, İssledovaniya, MGU im. M. V. Lomonosova, İstoriçeskiy Fakul'tet, Laboratoriya İstorii Vizantii i Priçernomor'ya, Sankt-Peterburg, Aleteyya.
- Katyuşin, E. 1998 *Feodosiya. Kaffa. Keefe. İstoriçeskiy Oçerk*, Feodosiya İzdatel'skiy dom "Koktebel".
- King, Ch. 2004 "The Four Rules of Business Success around the Black Sea", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 4, No. 3, September, 491-499.
- Kovalev, . K. 2003 *The Infrastructure of the Novgorodian Fur Trade in the Pre-Mongol Era (ca. 900-ca. 1240)*, Vol. 1, Ph. D. Thesis, University of Minnesota.
- Manz, B. F. 2006 *Timurlenk. Türk-Moğol Kültür Harmanında Bir İmparator*, Çeviri: Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi.
- Marco Polo 1986 *The Travels of Marco Polo*, A modern translation by Teresa Waugh from the Italian by Maria Bellonci, Sidgwick & Jackson, London.
- Marco Polo 2003 /1 *Dünyanın Hikaye Edilişi. Harikalar Kitabı 1*, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları.
- Marco Polo 2004 /2 *Dünyanın Hikaye Edilişi. Harikalar Kitabı 2*, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları.
- May, T. 2004 *The Mechanics of Conquest and Governance: The Rise and Expansion of the Mongol Empire, 1185-1265*, Ph. D. Dissertation, University of Wisconsin-Madison.
- Morgan, D. O. 2001 "Ibn Battuta and the Mongols", *JRAS*, Series 3, 11 / 1, 1-11.
- Nicol, D. M. 2000 *Bizans ve Venedik. Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, Çeviri: Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi.
- Norris, H. 2004 "Ibn Battuta on Muslims and Christians in the Crimean Peninsula", *Iran and the Caucasus*, 8.1, 7-14.
- Özdemir, H.A. 2005 *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı. Cengiz ve Hülâgû Dönemleri (612-656 / 1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul.

- Öztürk, Y. 2000 *Osmanlı Hâkimiyetinde Keefe (1475-1600)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Osmanlı Eserleri Dizisi, Ankara.
- Paşuto, V. T. 1977 "Mongol'skiy Pohod v Glub' Evropi", *Tataro-Mongoli v Azii i Evrope. Sbornik statey*, Otvetstvenniy Redaktor S. L. Tihvinskiy, İzdanie 2-e, İzd-vo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 210-227.
- Pegolotti, Francesco Balducci 1936, *La Pratica della Mercatura*, Ed. by A. Evans, The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachusetts (Yeni baskısı: Kraus Reprint Co., New York 1970).
- Petech, L. 1962 "Les Marchants Italiens dans l'Empire Mongol", *JA*, CCL, 549-571.
- Petrushevsky, I. P. 1968, "The Socio-economic Condition of Iran under the Ilkhans", *The Cambridge History of Iran, Vol. 5, The Saljuq and Mongol Periods*, edited by J. A. Boyle, Cambridge at the University Press, 483-537.
- Petruşevskiy, I. P. 1977, "İran i Azerbaydjan pod Vlast'yu Hulaguidov (1256-1353 gg.)", *Tataro-Mongoli v Azii i Evrope. Sbornik statey*, Otvetstvenniy Redaktor S. L. Tihvinskiy, İzdanie 2-e, İzd-vo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 228-259.
- Plano Carpini, Johann de 2000 (?), *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme, 1245-1247*, Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Ergin Ayan, Derya Kitapevi.
- Rifat, Samih (Editör), 2006, *Cengiz Han ve Mirasçuları. Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul.
- Roux, J.-P. 1994 *Timur*, Çeviren: Ali Rıza Yalt, Milliyet Yayınları.
- Rubruck, William von 1900, *The Journey of William of Rubruck to The Eastern Parts of The World, 1253-55, as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of John of Pian de Carpine*, Translated from the Latin, and Edited with an

- Introductory Notice, by William Woodville Rockhill, London: Printed for the Hakluyt Society.
- Rubruk, W. von 2001 *Moğolların Büyük Hanına Seyahat, 1253-1255*, Çeviren: Ergin Ayan, Ayışığı kitapları.
- Sekirinskiy, S. A. vd. 1980, *Krepost' v Sudake, Simferopol', İzdatel'stvo "Tavriya"*.
- Schamiloglu, U. 1993
"Preliminary Remarks on the Role of Disease in the History of the Golden Horde", *CAS* 12 (4), 447-457.
- Schamiloglu, U. 2002,
"An Agenda for Research on the Golden Horde", (IIUe2002.pdf).
- Schamiloglu, U. 2004
"The Rise of the Ottoman Empire: The Black Death in Medieval Anatolia and its Impact on Turkish Civilization", N. Yavari et al. (Eds.), *Views from the Edge. Essays in Honor of Richard W. Bulliet*, Columbia University Press for the Middle East Institute, New York, 255-279.
- Schamiloglu, U. 2007,
"The Rise of Kazan as a Cultural Capital", *50th PIAC, Kazan and the Altaic World, 1-6.07.2007*, Kazan, Rusya.
- Shukurov, R. 2006
"Two Waves of Nomadic Migration in the Pontos in the Thirteenth-Fourteenth Centuries", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 1, Güz, 29-43.
- Spuler, B. 1957
İran Moğolları. Siyaset, İdare ve Kültür. İlhanlılar Devri, 1220-1350, Çeviren: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara.
- Tezcan, M. 2002
"İpek Yolu ve XIV. yüzyıla kadar İpek Yolu ticaretinde Trabzon'un yeri", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih – Dil – Edebiyat Sempozyumu, 3 – 5 Mayıs 2001, I. Cilt: Tarih*, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. M. K. Arslan, Yard. Doç. Dr. H. Öksüz, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay., 71-90.
- Tezcan, M. 2007
"Some Reasons of Displaces of the Nomad Tribes in Eurasia and Example of the Black Death in Caffa, 1346", *Medieval Nomads. Second International Conference on*

- the Medieval History of the Eurasian Steppe, Jászberény, Hungary 24–26. 05. 2007* (Sempozyuma sunulan bildiri).
- Turan, Ş. 2000 *Türkiye – İtalya İlişkileri I. Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Vernadsky, G. 1953 *The Mongols and Russia*, New Haven: Yale University Press, London.
- Wheelis, M. 2002 “Biological Warfare at the 1346 Siege of Caffa”, *Historical Review*, Vol. 8, No. 9, (September), 971-975.
- Wienczek, H. vd. 1980, *Imperial Visions. The Rise and Fall of Empires. Storm Across Asia. Genghis Khan and the Mongols. The Mogul Expansion*, Preface by W. M. Thackston, HBJ Press, New York.
- Yakubovskiy, A. Yu. 1976, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çeviren: Hasan Eren, İkinci Basılış, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çerepnin, L.V. 1977 “Mongolo-Tatarı na Rusi (XIII v.)”, *Tataro-Mongolı v Azii i Evrope. Sbornik statey*, Otvetstvennyy Redaktor S. L. Tihvinskiy, İzdanie 2-e, İzd-vo “Nauka”, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 186-209.

Web Sayfaları:

- http://daviscenter.fas.harvard.edu/seminars_conferences/halenko_03_08_02.pdf
- <http://www.palgrave.com/pdfs/0333683544.pdf> (Russia's encounter with Islam, 622-1480).
- http://www.wwnorton.com/college/titles/history/worlds/WORLDS_ch2.pdf
- <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=4&hid=102&sid=519debc7-02d8-41b0-8674-dc8618698be5%40sessionmgr2> (Th. Allsen, *Commodity and Exchange in the Mongol Empire*, 1997 ve J. F. So ile Emma Bunker'ın *Traders and Raiders on China's Northern Frontier*, 1995 çalışmalarının tanıtımı).
- http://www.chinainstitute.org/educators/pdfs/fromsilktooil_pdf4.pdf (*From Silk to Oil*, China Institute, 2005, Pt.4).
- <http://www.europeincontext.com/historical.pdf> (*Robert S. Wayne, Venice in Context*, Marc 2003, Section 2, pp. 71-82).

<http://www.cdc.gov/NCIDOD/eid/vol8no9/pdf/01-0536.pdf> (M. Wheelis, "Biological Warfare at the 1346 Siege of Caffa", *HR*, vol. 8, No. 9 (2002), s. 971-975).

http://www.freewebtown.com/JamesandGwen/14th-15th_Century_Plague.pdf

http://www.iusb.edu/~journal/2002/vogel_2/vogel.html (MICHAEL VOGEL, The Mongol Connection: Mongol Influences on the Development of Moscow)

<http://xenohistorian.faithweb.com/europe/eu09.html>

http://www.the-orb.net/textbooks/nelson/black_death.html (Lynn H. Nelson, Lectures for A Medieval Survey. THE GREAT FAMINE 1315-1317 AND THE BLACK DEATH, 1346-1351).

<http://www.vostlit.narod.ru/Texts/rus5/Battuta/vved1.htm> (Bk. İbragimov, İ. 1988, *İbn Battuta i ego Puteşestviya po Sredney Azii*, Moskva, Nauka).

<http://www.silk-road.com/artl/paxmongolica.shtml> (The *Pax Mongolica* by Prof. Daniel C. Waugh, University of Washington, Seattle).

<http://www.iranica.com/articles/v11f1/v11f1061.html> (P. Jackson, "Golden Horde", *EnIr*).

Mehmet Tezcan